

Subjektiv fattigdom i et velferdssamfunn

Barn og foreldres opplevelse
av økonomisk knapphet 2000–2009

Christine Thokle Martens

NOTAT
NR 3/12

Subjektiv fattigdom i et velferdssamfunn

Barn og foreldres opplevelse av
økonomisk knapphet 2000–2009

Christine Thokle Martens

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Notat 3/2012

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2012
NOVA – Norwegian Social Research

ISBN (trykt utgave): 978-82-7894-428-8
ISBN (elektronisk utgave): 978-82-7894-429-5
ISSN 1890-6435

Illustrasjoner omslag: Gustav Vigeland. Motiver i smijernsport © Vigeland museet/Bono 2012
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:
Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Dette notatet handler om det å føle seg fattig, å ikke få pengene til å strekke til. Materialet er hentet fra undersøkelsen *Barns levekår – betydningen av familiens økonomi for barns hverdag*. Prosjektet ble initiert i 2000 av Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). Det har vært et samarbeidsprosjekt mellom N.K.S. og NOVA under NOVAs faglige ledelse og med Statistisk sentralbyrå som ansvarlig for datainnsamlingen. Hovedmaterialet er hentet fra en landsdekkende og representativ intervjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. Familiene ble trukket ut på bakgrunn av inntekt under fattigdomsgrensen i 2000. Prosjektet har gått over en tiårsperiode med datainnsamling tre ganger, i 2003, i 2006 og i 2009. I tillegg til disse innsamlingene har det blitt utført intervjuer med et mer kvalitativt tilsnitt. Data fra alle tre innsamlingstidspunktene, registerdata samt rapporten fra de kvalitative intervjuene er benyttet i dette notatet.

Stor takk rettes til forskningsleder Viggo Nordvik for støtte og gode innspill underveis. Takk også til Kirsten Danielsen for kvalitetssikring før publisering.

Oslo, 30. mai 2012

Christine Thokle Martens

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning.....	11
2 Prosjektet Barns levekår	13
3 Hvem er fattig? Ulike fattigdomsmål.....	16
3.1 Indirekte fattigdomsmål, inntekt.....	16
3.2 Direkte fattigdomsmål, leveårsindikatorer	17
3.3 Subjektivt mål.....	18
3.4 Sour grapes og adaptive preferanser.....	19
3.5 Problemer med direkte fattigdomsmål	21
4 Subjektiv fattigdom og inntekt.....	23
4.1 Gjennomsnittsinntekt	24
4.2 Inntektsmobilitet.....	26
5 Kapitaler og fattigdom.....	31
5.1 Økonomisk, human og kulturell kapital.....	31
5.2 Sosial kapital.....	31
5.3 Kapital er viktig for å unngå fattigdom	33
5.4 Subjektiv fattigdom og sosiale nettverk.....	34
6 Deprivasjon og direkte fattigdomsmål	38
6.1 Forbruksfattigdom.....	38
6.2 Boligfattigdom	41
6.2.1 Depositum.....	41
6.2.2 Leiemarkedet og sosial kapital	42
6.2.3 Kommunal bolig.....	43
6.2.4 Boligfattigdom	44
6.3 Sosialhjelp.....	47
6.3.1 Sosialhjelp som sikkerhetsnett	47
6.3.2 Selvseleksjon inn i sosialklientrollen.....	48
7 Deltakelse i arbeidslivet og antall forsørgere	52
7.1 Arbeid.....	52
7.2 Antall forsørgere i familien.....	54

8 Sammenfall mellom fattigdomsindikatorne	56
9 Hva påvirker i størst grad subjektiv fattigdom?	59
9.1 Inntekt	59
9.2 Direkte fattigdomsmål	60
9.3 Arbeid og antall forsørgere	62
9.4 Fremtidstro og barnets alder	62
10 Hvordan har barna i disse familiene det?.....	64
10.1 Barnas oppfatning av familiens økonomi	64
10.2 Barnas forhold til foreldrene	67
10.3 Kontakt med offentlige myndigheter.....	72
11 Avslutning.....	76
Litteratur	81

Sammendrag

Dette notatet handler om subjektiv fattigdom. Fattigdom er et sammensatt begrep og har ingen enkel definisjon. I vårt samfunn er det mer hensiktsmessig å snakke om relativ enn absolutt fattigdom. Velferdsstaten er med på å sikre alle et minimum; bolig, klær og livsopphold. Fattigdommen handler derfor om hva en har eller ikke har relativt til andre. Fattigdom kan måles på flere ulike måter, blant annet ved å ta utgangspunkt i inntekt, bolig, eierdeler, sosial fattigdom eller subjektiv fattigdom. I dette notatet er det tatt utgangspunkt i subjektiv fattigdom: hvorvidt personen selv anser at inntekten strekker til. For å belyse dette temaet er undersøkelsen *Barns levekår – betydningen av familiens økonomi for barns hverdag* benyttet. Dette er en longitudinell undersøkelse utført av NOVA i samarbeid med Norske Kvinners Sanitetsforening. Målet med dette notatet er å finne ut om det er bestemte kjennetegn ved familier som anser seg selv som fattige, å se subjektiv fattigdom i sammenheng med andre fattigdomsindikatorer.

Det første funnet viser at det ikke er noen lineær sammenheng mellom inntekt og subjektiv fattigdom. Det er ikke slik at de med lavest inntekt nødvendigvis føler seg fattige. Familiens disponering av inntekten er en like viktig faktor. Det er flere familier med inntekt under fattigdomsgrensen som kan spare, og det er flere familier med tilnærmet normal inntekt som opplyser at pengene ikke strekker til. Ved å kontrollere for gjennomsnittsinntekt de siste tre og ni årene finner vi tilnærmet den samme fordelingen som ved å benytte inntekten på undersøkelsestidspunktet. Dette tilsier at inntekt ikke gir et fullgodt bilde av familiens samlede økonomi. Når fokus dreies til endringer i inntekt og skiftninger i om man føler seg fattig eller ikke, kommer det frem at det å ha lav inntekt over tid fører til en noe større grad av fattigdomsfølelse. Funnene tyder på at høyere inntekt gir, som antatt, størst sjanse for ikke å føle seg fattig. Stabilt lav inntekt gir en økt sjanse for å føle seg fattig. Samtidig er det flere av respondentene som begynner å føle seg fattige, og flere som ikke lenger har denne fattigdomsfølelsen tross den samme stabilt lave inntekten.

Inntekt er et indirekte mål og sier ikke noe om hva familiene sitter igjen med. Det gir ikke et fullstendig bilde av familiens økonomiske situasjon. Av de direkte fattigdomsmålene er forbruksfattigdom, boligfattigdom og mottak av sosialhjelp benyttet. I undersøkelsen *Barns levekår* er det laget en indeks på levekårsfattigdom basert på om familiene eier vaskemaskin, oppvaskmaskin og/eller fryser. Denne er imidlertid ikke et hensiktsmessig mål ettersom tilnærmet alle, også de fattige familiene, eier minst to av disse¹. Målet sier også lite om barnas eventuelle levekårsdeprivasjon. Muligheten for å fornye slitte forbruksvarer og folks ferie- og fritidsvaner kan være en bedre indikator på levekårsdeprivasjon i rike land. Familiene er spurt om de har vært på ferie siste året. Det viser seg at de subjektivt fattige familiene i mye mindre grad enn andre har vært på ferie siste år. Dette kan tenkes å i større grad gå ut over barna enn det å mangle for eksempel vaskemaskin.

De subjektivt fattige familiene er i mye større grad også boligfattige. Det er en økning over tid i antallet som har tre eller flere problemer med boligen. Tendensen er at de som har flere problemer med boligen, ikke finner noen løsning på disse, mens de med færre problemer får bedre standard. Sammenfallet mellom lav inntekt og boligfattigdom er lavere enn sammenfallet mellom subjektiv fattigdom og boligfattigdom. Det kan derfor slutes at det ikke er utelukkende på grunn av lav inntekt at disse familiene ikke får bedret boligstandarden. Det er grunn til å tro at noen av disse familiene blir diskriminert på boligmarkedet. Det å være boligfattig samvarierer med å leie bolig, og spesielt på det private leiemarkedet. Noen familier opplever med andre ord å ikke ha valgfrihet når det gjelder bolig, og det å få en kommunal bolig kan dermed være en forbedring til tross for at disse boligene ofte har lav kvalitet.

For å søke om og motta sosialhjelp må familien både ha lav inntekt og definere seg som hjelpetrengende. Lav inntekt i forhold til sosialhjelpssatsene er forskjellig fra hvordan fattigdomsgrensen er definert i dette utvalget. Det er stor samvariasjon mellom å føle seg fattig og å motta sosialhjelp i vårt utvalg, større enn samvariasjonen mellom sosialhjelp og det å ha inntekt

¹ Det er ikke spurt om familien har tilgang på for eksempel vaskemaskin om de ikke eier dette.

under fattigdomsgrensen. Dette tyder på at det er en forventet sammenheng mellom inntekt og det å motta sosialhjelp, men at det å anse seg som fattig i større grad påvirker om man mottar sosialhjelp. Lav inntekt alene har mindre forklaringskraft enn det å både ha lav inntekt og å anse seg som hjelpe-trengende.

Blant familiene som føler seg fattige, er det mye større grad av sammenfall mellom fattigdomsindikatorerne enn for de andre familiene. Å føle seg fattig kan dermed ha sammenheng med fattigdom langs flere dimensjoner. Opphopningen på fattigdomsindikatorerne viser at barn som vokser opp i familier som er subjektivt fattige, er i faresonen for å ha et lite fordelaktig utgangspunkt når de selv trer inn i voksenlivet. Dette kan bidra til at mottak av sosialhjelp og det å bo i leiebolig kan videreføres til neste generasjon.

I en logistisk regresjon blir de signifikante og viktigste påvirkningsfaktorene for om en husholdning føler seg fattig identifisert. Variablene som i størst grad bidrar til en fattigdomsfølelse, er det å motta sosialhjelp og å ha dårlige boligforhold. Variablene som i størst grad beskytter, er deltakelse i arbeidslivet og det å være stabilt to forsørgere i husholdningen. Inntekt har liten egen signifikant påvirkning, også når det ikke kontrolleres for andre variabler. Muligens med unntak av å ha en tilnærmet normal inntekt. I notatet blir det argumentert for at mottak av sosialhjelp og boligfattigdom i stor grad er uttrykk for bakenforliggende faktorer som helsebegrensninger og lav sosial kapital som fører til lav deltakelse i arbeidslivet. Det er imidlertid vanskelig å si at inntekt ikke har noen påvirkning på fattigdomsfølelsen, men denne er indirekte via de direkte fattigdomsmålene.

I andre del av notatet blir det undersøkt hvordan barna i de subjektivt fattige familiene har det. Barna i disse familiene anser i større grad at familien har dårlig råd enn barn i familier som defineres kun ut fra vedvarende lav inntekt. Det tyder på at disse foreldrene i mindre grad klarer å skjerme barna. Foreldrenes omsorgsutøvelse er en viktig mediator for virkningene av fattigdom og økonomisk knapphet på barn og unges velbefinnende og utvikling. Barnas forhold til sine foreldre er derfor undersøkt. Samme trend finnes her, som ellers i undersøkelsen. Barna som anser familieøkonomien som dårlig, har et noe dårligere forhold til sine foreldre enn barn som anser familieøkonomien som god.

Det siste temaet er barnas kontakt med offentlige myndigheter. Barna i de subjektivt fattige familiene er i større grad i kontakt med offentlige instanser som BUP, PPT og barnevernet enn andre barn. Det er derfor grunn til å tro at barna i subjektivt fattige familier i større grad enn andre barn blir utsatt for uheldig påvirkning i oppveksten som kan gi seg utslag i deres mentale velbefinnende og senere utdanning og deltakelse i yrkeslivet.

1 Innledning

Fattigdom er et meget sammensatt begrep. I fattigdomslitteraturen er det et skille mellom absolutt og relativ fattigdom. Man ser for seg en absolutt grense, og om man lever under denne, er man fattig og vil ikke få dekket basisbehov som mat, klær og bolig. «A dollar a day» er etter hvert blitt et kjent begrep. Verdensbanken har satt denne grensen, nå steget til 1,25 USD, der de som lever på mindre enn dette beløpet per dag, justert for lokale forhold, er fattige.

Den kanskje mest kjente definisjonen på relativ fattigdom er Peter Townsends definisjon fra 1979:

Individuals, families and groups in the population can be said to be in poverty when they lack the resources to obtain the types of diet, participate in the activities and have the living conditions and amenities which are customary, or at least widely encouraged or approved, in the societies to which they belong (Townsend 1979: 31).

Det er det som vil utforskes i dette notatet; sammenhenger mellom relativ fattigdom målt ved personenes eventuelle mangel på velferdsgoder og manglende deltakelse i samfunnet, og deres opplevelse av at pengene ikke strekker til.

Temaet i dette notatet er subjektiv fattigdom, det å føle seg fattig i Norge. For å belyse dette temaet blir undersøkelsen *Barns levekår – betydningen av familiens økonomi for barns hverdag*, benyttet. Foreldrene i denne undersøkelsen ble spurt hvordan de bedømmer husholdningens økonomiske situasjon. Det vil bli tatt utgangspunkt i dette spørsmålet for å finne ut om det er bestemte kjennetegn ved familier som anser seg selv som fattige; å se subjektiv fattigdom i sammenheng med andre, mer objektive, fattigdomsindikatorer som inntekt, levekår, bolig og å mangle et sosialt nettverk.

I Norge finnes det få familier som ikke har råd til det som kan anses å være basisbehov, som mat, klær og husvære, eller til et barns normale aktiviteter som å gå i bursdag og ha med gave. Velferdsstaten demmer i stor grad opp for sult og hjemløshet, noe som gjør det vanskeligere å enes om hva som

skal betegnes som fattigdom. Vi har også et utbygget offentlig, og så godt som gratis, skole- og helsesystem. Heller enn ikke å ha mat, klær og bolig, består den norske fattigdommen i hva slags mat, nye eller brukte klær, og kvaliteten og beliggenheten på boligen. Dette gjør det mer hensiktsmessig å konsentrere seg om relativ deprivasjon i vårt samfunn heller enn absolutt fattigdom.

Subjektiv fattigdom er valgt som tema i dette notatet ut fra et ønske om å finne ut hvem det er som føler seg fattig blant barnefamiliene i vårt samfunn. Er det de med lavest inntekt, eller de som bor i kommunale boliger eller de som ikke har eiendeler som er vanlige i vårt samfunn? Videre, hva er eventuelle mediatorer dersom lav inntekt ikke nødvendigvis gir fattigdomsfølelse? Hvorfor føler noen familier seg fattige til tross for at de ikke er fattige ifølge noen av de mer konvensjonelle målene på fattigdom? Og motsatt, hvordan har det seg at noen som har lav inntekt og mangler forbruks-goder opplyser at de kan spare? For å besvare disse spørsmålene vil forholdet mellom inntekt og subjektiv fattigdom undersøkes. Kan lav inntekt forklare hvorfor noen føler seg fattig? På hvilken måte endres dette bildet dersom vi ser på inntekt over tid (gjennomsnittsinntekt) og inntektsmobilitet? Kan dette gi noen forklaring på at noen begynner å føle seg fattig og noen ikke lenger gjør det?

Dernest vil forholdet mellom subjektiv fattigdom og direkte fattigdoms-indikatorer som boligfattigdom, mottak av sosialhjelp og sosial fattigdom, belyses. Kan noen av disse faktorene være med å bidra til en bedre forståelse av subjektiv fattigdom? Deltakelse i arbeidslivet og antall forsørgere i familien blir vurdert som mulige indikatorer på stabilitet og forutsigbarhet. Opphopningstendenser på flere fattigdomsindikatorer blir tatt opp som en mulig forklaring på at subjektiv fattigdom er et resultat av fattigdom på flere plan samtidig.

I tredje del vil det ved en logistisk regresjon bli utforsket hvilke variabler som i størst grad påvirker fattigdomsfølelsen. Hvilke av de utforskede fattigdomsindikatorer har størst forklaringskraft?

Notatets siste del vil undersøke om barn som vokser opp i subjektivt fattige familier i større grad enn andre barn opplever at de vokser opp i fattigdom. Dette vil bli gjort ved en kartlegging av deres kontakt med offentlige myndigheter som barnevern og PPT på skolene, og disse barnas forhold til sine foreldre.

2 Prosjektet Barns levekår

Prosjektet *Barns levekår – betydningen av familiens økonomi for barns hverdag* er et samarbeid mellom Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA (Sandbæk 2004, 2008; Sandbæk og Pedersen 2010). Prosjektet har gått over 10 år med datainnsamling i 2003, 2006 og 2009. Hovedmålet i undersøkelsen var å undersøke sammenhengen mellom familiens levekår og barns hverdag, med fokus på barn som lever i familier med lav inntekt. Både barnet og en av de foresatte er intervjuet.

Studien var longitudinell og de samme familiene ble fulgt i 10 år. Designet gir oss muligheten til å følge familiene i ulike livsfaser og å følge utviklingen i familienes fattigdomsfølelse, den avhengige variabelen, og se i hvilken grad den endres som en følge av andre endringer i informantenes liv. Dette i motsetning til tverrsnittdata der denne muligheten ikke er til stede.

Utvalget ble trukket blant lavinntektsfamilier med minst et barn i alderen 3–9 år i 2000, identifisert av Statistisk sentralbyrå. Lavinntektsfamiliene ble definert som de barnefamiliene som hadde en ekvivalent familieinntekt etter skatt på under 60 prosent av medianen dette året. Dette er den samme inntektsgrensen som er vanlig å benytte i liknende studier i EU (Elstad og Ugreninov 2010). Fokuset er på *husholdningens* samlede inntekt etter skatt. Husholdningsmedlemmenes inntekt er derfor lagt sammen. Videre er det tatt hensyn til hvor mange husholdningsmedlemmer som skal leve av disse inntektene, siden det som regel er stordriftsfordeler når flere bor sammen og kan dele på fellesutgiftene. Husholdningsmedlemmene er vektet i henhold til den modifiserte OECD-skalaen der første person har vekten 1, hver ekstra voksen vekten 0,5 og hvert barn vekten 0,3 (Grødem 2008c). Inntekt i dette notatet vil altså bety summen av alle husholdningsmedlemmenes inntekt etter skatt, dividert med den samlede forbruksvekten for husholdningen.

I tillegg til lavinntektsutvalget ble det trukket et kontrollutvalg tilfeldig fra hele befolkningen av barnefamilier. Dette er representativt og vil derfor også omfatte noen inntektsfattige familier. Kontrollutvalget er benyttet noen steder i dette notatet.

Dataene baserer seg på skriftlige spørreskjema, intervjuer og registerdata innsamlet og levert av Statistisk sentralbyrå. Både barnet og en voksen i husholdningene er intervjuet og har fylt ut skjema. De fleste intervjuene er foretatt i respondentenes hjem. Selvutfyllingsskjemaer ble benyttet der temaene var mer sensitive og vanskelige å svare på for å sikre mer oppriktige svar.

Det var et betydelig frafall i undersøkelsen. Dette var forventet både fordi det er en krevende undersøkelse å være med på, og fordi fattige familier generelt sett er vanskelige å få med på slike undersøkelser. Å blottlegge en vanskelig hverdag kan være tungt. Nærmere analyser viser at de som deltok også i 2009 var noe bedre stilt enn de som ikke lenger deltok. Deres økonomiske situasjon i 2003 var noe bedre, foreldrene hadde noe bedre utdanningsnivå, høyere yrkesaktivitet og en lavere andel med innvandrerbakgrunn (Grødem 2008c; Elstad og Ugreninov 2010). Dette kan bety at de familiene som har vært med i hele undersøkelsen muligvis er bedre stilt enn de familiene som har falt fra, og at utslagene blant de subjektivt fattige kunne ha blitt ennå sterkere med et lavere frafall. (For ytterligere informasjon om utvalget og datainnsamling, se f.eks. Sandbæk 2004; Grødem 2008c; Elstad og Ugreninov 2010).

Husholdningene ble trukket ut på bakgrunn av lav inntekt i 2000. For mange av familiene har situasjonen bedret seg, og de hadde fått høyere inntekt allerede ved datainnsamlingen i 2003. I dette notatet er familienes inntekt klassifisert i tre kategorier; de som har inntekt under 60 prosent av medianen, 60–80 prosent av medianen og over 80 prosent av medianen. Fattigdomsgrensen blir satt ved 60 prosent av medianen, hvor de som har en inntekt under denne grensen blir betraktet som inntektsfattige. Husholdningene som ligger mellom 60 og 80 prosent av medianen kan sies å være sårbare eller i faresonen, og det skal antakeligvis ikke store endringer til for at de på nytt er under fattigdomsgrensen. De som derimot har en inntekt over 80 prosent av medianen, kan anses å ha en så godt som normal inntekt. Av de 1627 familiene som besvarte undersøkelsen i 2003, var det 38 prosent som fortsatt hadde inntekt under fattigdomsgrensen i 2003, 31 prosent i 2006 og 24 prosent i 2008. Det er sannsynlig at familienes knappe økonomi fortsatt har sammenheng med lav inntekt selv etter at inntekten er over fattigdomsgrensen.

Subjektiv fattigdom er operasjonalisert som respondentenes svar på spørsmålet 'Hvordan vil du si den nåværende økonomiske situasjonen er for din husholdning/familie'. Svaralternativene var 'pengene strekker ikke til', 'vi må bruke sparepenger for å greie oss', 'vi klarer oss akkurat med de inntektene vi har', 'vi klarer oss så bra at vi kan spare litt' og 'vi klarer oss så bra at vi kan spare temmelig mye'. Det kan sies at spørsmålsstillingen knytter subjektiv fattigdom utelukkende opp mot økonomiske forhold, og i mindre grad mot andre sider ved det å være fattig. Bojer har skrevet at «Det mye som er vondt og leit i livet: la oss holde fast på at fattigdom er den måten å ha det vondt på som skyldes dårlig råd» (Bojer 2003). Dette er også oppfatningen her; å være fattig er i hovedsak forbundet med inntekter og utgifter. For å forenkle er svarene på avhengig variabel omkodet til tre verdier. Kategoriene som kunne spare litt og spare temmelig mye ble slått sammen til de som kan spare. De som greier seg akkurat er beholdt uendret. Til slutt er de som svarte at pengene ikke strekker til, slått sammen med de som opplyste at de måtte bruke sparepenger for å klare seg, og er betegnet subjektivt fattige. Det er kun en liten andel som er subjektivt fattige alle tre årene, 33 respondenter som tilsvarer to prosent av familiene som besvarte undersøkelsen i 2003. Det viser at det å føle seg fattig ikke er statisk, men noe dynamisk og en følelse man kan ha i større og mindre grad.

Det å være fattig er forbundet med stigma. Trolig ville familiene i mindre grad svart ja på et spørsmål om de er fattige enn på spørsmålet om husholdningens økonomiske ressurser strekker til. I sin studie finner Fløtten (2003: 78) at det er en økning i andelen nordmenn som rapporterer om økte økonomiske problem. Hun tilbyr fire potensielle forklaringer på dette: først, folk er blitt så opptatt av å bedre levestandarden at de ikke lenger har en økonomisk buffer. Relatert til dette er at flere lever på marginalen enn tidligere. Dernest kan folk ha en følelse av å sakke akterut i forhold til andre, og sist, man har en lavere barriere mot å uttrykke økonomiske bekymringer enn tidligere. Det kan derfor være mulig at flere i utvalget vil melde om større problemer med å få pengene til å strekke til nå enn hva som ville vært tilfellet tidligere. Spørsmålet om pengene strekker til kan dermed være farget av prioriteringer, hvem man sammenlikner seg med og oppfatninger av hva som er nødvendig i samfunnet en lever i.

3 Hvem er fattig? Ulike fattigdomsmål

For å kunne skille ut den delen av befolkningen det er grunn til å bekymre seg for, for å skille de fattige fra de ikke-fattige, må man benytte en fattigdomsgrense som deler populasjonen (Fløtten 2003). Dette er imidlertid normativt, og ulike fattigdomsdefinisjoner inkluderer og ekskluderer ulike grupper. Det er dermed så langt ingen konsensus om at en måte å måle fattigdom på er mer fordelaktig enn andre, og det er vanskelig å argumentere for at en metode er bedre enn en annen (Ringen 1988). Det er imidlertid viktig å ha dette i bakhodet når man undersøker fattigdom. Dersom en lite hensiktsmessig eller snever definisjon benyttes forut for å iverksette fattigdomsreduserende tiltak, kan grupper en ønsker å nå ut til ekskluderes.

Relativ fattigdom har to ulike perspektiv; fordelingsperspektiver og relasjonelle perspektiver (Hvinden 2002). Fordelingsperspektiver betoner fattigdom som en begrenset tilgang på de godene, særlig materielle goder, som fordeles i samfunnet. Dette er kanskje den mest synlige fattigdommen. De relasjonelle perspektivene ser fattigdom først og fremst som en sosial forbindelse; som en egenskap ved forholdet mellom mennesker. Dette kan uttrykkes som mangel på sosial kapital, som nettverket en har å spille på når man trenger noen som stiller opp, eller man trenger kontakter for eksempel å komme inn på arbeidsmarkedet.

Nå følger en kort gjennomgang av ulike fattigdomsmål, fattigdomsmålets hensikt og hovedutfordringer.

3.1 Indirekte fattigdomsmål, inntekt

Den tradisjonelle metoden for å måle fattigdom er inntekt. Inntekt kan oppfattes som en objektiv størrelse, og er et enkelt mål å benytte da inntektsopplysninger er relativt greie registerdata å få tilgang til. Det er lett å gjøre sammenlikninger, og resultatene er intuitive. Åpenbare problemer med denne måten å fastsette en fattigdomsgrense på, er manglende informasjon om inntekt som ikke er registrert, for eksempel barnebidrag, hjemmeproduksjon og svarte inntekter. Studier viser også at eventuelle sprik mellom

inntekter og utgifter i stor grad kan forklares med opptak av lån, spesielt blant yngre aleneboende personer (Andersen 2007). Dette illustrerer at inntekt ikke er en enkel målemetode å benytte, og kan gi til dels store feilkilder.

Inntekt er et indirekte mål og sier kun noe om hvor mye ressurser husholdningen har til rådighet. Man tar med andre ord utgangspunkt i et middel uten å ta hensyn til husholdningens mulighet for å benytte det for å nå ønsket mål (Fusco 2006). Tidligere forbruk og investeringer og grad av økonomisk sans, kan være vel så viktige som en gitt inntekt. For eksempel kan det å ha en lav inntekt være et valg, og man er av den grunn ikke nødvendigvis fattig. Høye boligutgifter kan, på den andre siden, føre til at det er lite midler igjen til andre utgifter. Sykdom kan også være en årsak til høye utgifter og lave inntekter (Elstad 2010). Det er en sammenheng mellom inntekt og levekår, men individuelle faktorer fører til at det er vanskelig å sette en grense som skiller de fattige fra de ikke-fattige. Spesielt fordi familiens inntekt ikke nødvendigvis gir et godt inntrykk av den helhetlige økonomiske situasjonen.

3.2 Direkte fattigdomsmål, levekårsindikatorer

For at noen skal føle seg relativt depriverte, må de mangle evnen til å oppnå noe de ønsker og som de føler de har rett på og som andre har (Halleröd 2006: 371). Direkte målemetoder for relativ deprivasjon kan benyttes for å omgå flere av svakhetene ved inntektsmål. Vanlige metoder er å benytte forbruksmål eller levekårsindikatorer, inkludert egenskaper ved boligen og boforhold. Man spør da respondentene om de har visse gjenstander som er vanlige å ha i liknende husholdninger i samfunnet de lever i. De respondentene som ikke har disse gjenstandene, er å anse som forbruks- eller levekårsfattige. På samme måte kan man undersøke forhold ved boligen eller ved dietten; om husholdningen har råd til å spise kjøtt eller fisk to ganger i uken.

Felles for disse målene er at man ikke utelukkende konsentrerer seg om inntekt, men også hva husholdningen sitter igjen med; resultat heller enn muligheter (Ringen 1988). For å ta hensyn til at enkelte mennesker ikke ønsker alle eiendeler som er vanlige i samfunnet de lever i, kan de i tillegg til å svare på om de har en gitt eiendel også svare på om dette er på grunn av dårlig råd, eller fordi de ikke ønsker denne (Mack og Lansley 1985).

3.3 Subjektivt mål

Et annet rent subjektivt mål, er å spørre informantene om hvorvidt de selv anser seg som fattige (Perry 2002: 103). Dette ut fra en oppfatning om at man ikke er fattig før man faktisk føler seg fattig. På samme måte er det ikke tilstrekkelig å føle seg fattig for å bli ansett som det. Fattigdommen må være synlig eller til en viss grad kunne forklares ved lav inntekt eller liknende for å bli ansett av andre som legitim (Ringen 1988). Det er dog ulike årsaker til at pengene ikke strekker til; noen ganger er inntekten for lav i forhold til nødvendige utgifter, men noen ganger er det grunnet familiens prioriteringer.

Ved å spørre om respondenten er fattig heller enn om pengene strekker til, vil man kunne få et mer komplekst mål på hvordan respondenten ser seg selv i forhold til andre. Ved å spørre om fattigdom på en slik måte kan spørsmålet tolkes på ulike måter av respondenten. Det kan like godt handle om helse, manglende muligheter og kontakter og bosted som om dårlig økonomi. På den andre siden vil mange vegre seg mot å si at de selv er fattige. Dette kan knyttes opp til distinksjonen mellom de verdig og uverdige trengende og samfunnets negative forestillinger og reaksjoner på fattigdom (Backe-Hansen 2004: 61). Ved å stille spørsmålet på denne måten kunne flere velge å ikke definere seg selv som fattige. I undersøkelsen *Barns levekår* er begrepet lavinntekt benyttet fremfor det mer belastede ordet fattigdom.

I en undersøkelse finner Fløtten og Pedersen (2009) at respondentene som definerer seg som subjektivt fattige, har en noe større tilbøyelighet enn andre til å anse materielle goder som nødvendige. De anser i høyere grad utenlandsferie, turer til fornøylespark og det å ha eget rom, som en nødvendighet i dagens samfunn. Det kan tyde på at de subjektivt fattige familiene i deres undersøkelse hadde vesentlig mer velstående familier som referansegruppe. Eller, at de hadde mange oppfatninger om hvordan det gode liv kunne være, noe som ikke var tilfellet for deres situasjon. Det viser imidlertid at det å føle seg fattig heller ikke er et enkelt fenomen å måle, og vil være både subjektivt og relativt.

3.4 Sour grapes og adaptive preferanser

Undersøkelser har vist at heller ikke direkte fattigdomsmål er objektive eller rett frem å benytte, da mennesker tilpasser sine preferanser (Halleröd 2006). Årsaken til denne tilpasningen er å unngå en spenning mellom hva man ønsker og hva man faktisk kan oppnå. Å få knappe økonomiske ressurser til å strekke til kan i større grad handle om evne til å holde budsjettet heller enn å svare på spørsmålet om budsjettet faktisk dekker behovene (Sandbæk 2007: 188). Å oppleve at endene møtes er på denne måten ikke et mål på fattigdom, kun på økonomisk sans, prioritering eller tilpasning.

Jon Elster er en av de mer kjente teoretikerne som har skrevet om «sour grapes» og adaptive preferanser (Elster 1983). Uttrykket «sour grapes» kommer fra en av Æsops fabler. Reven kunne ikke nå opp til noen fristende rognebær, og uttrykte at «høyt henger de og sure er de» før han gikk derfra². Dette er et bilde på at mennesker ofte kan tillegge uoppnåelige mål negative fortegn. Ved å tenke at det uoppnåelige ikke likevel er ønsket, vil man kunne minske avstanden mellom det en ønsker og hva man kan få, og dermed være mindre frustrert.

En annen vei til samme resultat som adaptive preferanser eller «sour grapes», er det Elster kaller «character planning». I stedet for å tenke nedsettende om uoppnåelige alternativer, er «character planning» til en viss grad å oppjustere tilgjengelige alternativ. Han mener at dette kommer til syne ved for eksempel at flere fattige ser ut til å sette uforholdsmessig stor pris på det de har (Ibid: 119). Emosjonelt sett er dette en mer fruktbar tilnærming da det innebærer et mer positivt tankesett, og jamfør Elster er det også mer kompatibelt med en følelse av autonomi. Ved å tilpasse preferansene minimerer man frustrasjon, men den samme frustrasjonen kan også benyttes positivt som aspirasjoner. Det er derfor ikke et mål å bli resignert, men å være fornøyd *samtidig* som man ønsker å forbedre situasjonen. I senere litteratur er det ikke et markert skille mellom «sour grapes» og «character planning» (Halleröd 2006). Selv om mekanismene bak er noe ulike, er utfallet av begge at man får adapterte preferanser.

² Rognebærene er druer i den engelske versjonen.

Elster skriver at «sour grapes may make people content themselves with what little they can get» (Elster 1983: 115). Preferansene er å anse som kausalt formet av situasjonen. Dette i motsetning til andre teoretiske retninger, der en persons preferanser er å anse som eksogent gitte og uavhengig av kontekst. Forskning innen psykologi viser at mennesker tilpasser seg ulike situasjoner i raskt tempo. Denne tilpasningen tilskrives endring i forventninger og mål (Diener 2000). Endogene og ubevisste mekanismer fører til at man kan bli fornøyd med valg man tar, og hva man har, ut fra hvilken situasjon man befinner seg i. Neff (2009: 3) henviser til andre teoretikere og kaller dette for «the satisfaction-paradox»; man tilpasser standardene sine til situasjonen for å unngå spenningene det medfører å være misfornøyd over tid. Dette betyr ikke nødvendigvis at folk vil være i denne situasjonen, men man kan føle seg vel tross fattigdom fordi at blant alternativene de har, mener de å ha gjort det beste valget.

I motsatt ende av tilpasning til knappe ressurser, finnes uttrykket om at «gresset er grønnere på den andre siden» og «nye vil ha mer». Forskning viser at folk ikke er lykkeligere i dag enn de var i 1975, selv om vi har hatt en enorm inntektsøkning (Layard 2003). Til tross for endringer i egen inntekt, med dertil forbedring av levekårene, finnes det alltid de som har mer. Økningen i egen status og evne til å fylle persiperte behov blir kun en kortvarig glede. Den nye situasjonen blir normalisert, og en får nye mål og preferanser. Dette er også kalt «the hedonic treadmill» (Brickman og Campbell 1971 referert i Diener 2000). Mennesker har et relativt jevnt «happiness level». Man vil venne seg til en forbedret levestandard og stadig ønske seg noe bedre. Man blir dermed ikke nødvendigvis lykkeligere på lang sikt med en bedret levestandard.

Disse mekanismene er viktige å ha i bakhodet ettersom målet på subjektiv fattigdom i dette notatet er spørsmålet om hvorvidt pengene strekker til. Dersom familiens krav eller mål er sterkt nedsatt grunnet lav inntekt, som igjen reduserer forventningene, vil vi vente å finne at flere av familiene med lav inntekt vil opplyse at de klarer seg. På samme måte er det mulig at familier som har hatt en inntektsøkning likevel ikke får pengene til å strekke til dersom de har nye og større forventninger til hva en økt inntekt kan medføre.

3.5 Problemer med direkte fattigdomsmål

Mennesker som lever over lang tid med lav inntekt vil kunne tilpasse sine preferanser til situasjonen. Dette kan føre til at de i undersøkelser i større grad vil svare at de ikke ønsker gitte eiendeler enn personer med høyere inntekt. Problemet med direkte fattigdomsmål kan da bli at de ikke lenger måler det de i teorien skulle måle. Det betyr mye for både voksne og barn å oppleve seg som verdige, som lik andre samfunnsborgere, selv om de har lite penger (Moshuus m.fl 2010: 11). Tilpasningene av preferanser kan i dette perspektivet sees som en måte å ivareta egen verdighet og likhet. Man setter pris på det man har, og mener at man har de tingene man trenger. I likhet med andre vil det da heller handle om et valg å ikke ha visse eiendeler heller enn en manglende mulighet på grunn av økonomien. Dette er innbygget i folks konformisme; ønsket om å være som andre mennesker (Elster 1983: 23). Foreldre kan også legge anti-materialistiske holdninger i det å ikke kunne gi barna det de ber om.

En persons opplevelse av egen situasjon vil inneholde en vurdering av egne levekårsressurser, men også i stor grad ens oppfatning av hvordan en har det i forhold til andre (Bråthen m.fl. 2007: 26). Man kan se seg selv relativt til husholdningen man lever i og til samfunnet rundt, og se egen husholdning i forhold til andre. Hva som er «vanlig», vil også variere mellom grupper uavhengig av økonomisk situasjon (Halleröd m.fl 2006). I tillegg vil man sammenlikne nåværende situasjon med tidligere opplevelser. Også når det gjelder de subjektive fattigdomsmålene kan noen av de ovennevnte mekanismene gjøre seg gjeldende. Det vil påvirke om man føler seg fattig eller ikke, og i hvilken grad.

Moshuus m.fl (2010) skriver at en tilpasningsmekanisme kan være å legge skylden for de knappe ressursene utenfor husholdet. Flere av husholdningene i deres undersøkelse opplyser at de klarer seg som best de kan. De opplever at deres håndtering av den økonomiske knappheten på denne måten tilfører husholdet verdighet, men at denne verdigheten trues ved at det offentlige ikke følger opp sin del. Om husholdet ikke får det de opplever å ha krav på, undermineres verdigheten av en ulikhet og urettferdighet påført dem av sosialkontoret i dette tilfellet. Andre har funnet at personer som mener at de selv kan kontrollere det som skjer med dem, vil føle mindre

relativ deprivasjon enn mennesker som setter ansvaret hos skjebnen eller flaks³ (Abramson m.fl 1978; Crosby 1976: 93). Ved å tenke at en selv kan påvirke situasjonen i ønsket retning ved å skifte/få jobb, gå i behandling, flytte eller andre ting, kan man i større grad kunne unngå følelsen av maktesløshet. På hvilken måte familiene finner slike nye former for verdighet vil kunne påvirke deres syn på om de er fattige eller ei.

Alle måtene å måle og definere fattigdom på har sine fordeler og ulemper, og tar hensyn til ulike aspekter ved det å være fattig. Utfordringen er å velge hvilke sider ved fattigdomsbegrepet en ønsker å vektlegge. Hvilke kriterier skal fylles for å kunne anse noen som fattige? De med lav inntekt, de som mangler vanlige forbruksgoder eller de som føler seg fattige? Hensikten med notatet er å finne ut hvem som føler seg fattige og hvilken kobling dette har til de direkte og indirekte fattigdomsmålene. I neste del vil sammenhengen mellom subjektiv fattigdom og inntekt utforskes.

³ Internal vs external locus of control.

4 Subjektiv fattigdom og inntekt

Penger er nøkkelen til å kjøpe forbruksartikler og bolig og til å delta på sosiale arenaer; et middel for å nå målet om sosial inklusjon. Det er derfor grunn til å tro at det er en sammenheng mellom det å føle seg fattig og å ha lav inntekt. Siden subjektiv fattigdom her er operasjonalisert som å ikke få pengene til å strekke til, vil en kunne forvente et sterkt sammenfall mellom målt inntekt og subjektiv fattigdom. På den andre siden kan familiens samlede økonomiske situasjon oppleves som svært forskjellig fra familiens inntekt og dermed svekke sammenhengen.

Tabell 4.1 Subjektiv fattigdom og inntekt samme år, prosent

		Pengene strekker ikke til	Klarer seg akkurat	Kan spare	Total (100%)
Inntekt under 60% av medianen	2003	21	56	23	n= 613
	2006	24	51	25	n= 293
	2008	19	51	31	n= 200
Inntekt mellom 60 og 80% av medianen	2003	20	53	28	n= 552
	2006	14	49	36	n= 335
	2008	13	47	40	n= 309
Inntekt over 80% av medianen	2003	9	42	49	n= 452
	2006	6	32	63	n= 427
	2008	8	33	58	n= 553
Kontrollutvalget	2003	7	33	60	n= 310
	2006	3	29	67	n= 235
	2008	3	24	73	n= 246

Subjektiv fattigdom i 2003, 2006, 2009 er sammenholdt med inntekten i hhv 2003, 2006 og 2008⁴.

p< 0,001 for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og inntekt i 2003, i 2006 og i 2009 og for forholdet mellom kontrollutvalg og lavinntektsutvalg.

Av husholdningene med en inntekt under fattigdomsgrensen, er det kun en femtedel som opplyser at pengene ikke strekker til. En noe større andel kan spare. Blant husholdningene med høyest inntekt i utvalget, er det noe over halvparten som kan spare, noe som for så vidt var forventet. Likevel, det er 6–9 prosent av familiene med inntekt over 80 prosent av medianen som

⁴ Inntekt i 2008 er benyttet da det ikke foreligger inntektstall for 2009 i databasen

opplyser at pengene ikke strekker til. Dette innebærer at blant de subjektivt fattige er det en andel som føler seg fattig av andre årsaker enn bare aktuell inntekt. Det er en økning i andelen som kan spare i alle inntektsgruppene fra 2003 til 2009. Samtidig er det en svak nedgang i andelen som opplyser at de ikke klarer seg. Det kan være et uttrykk for at medianinntekten har økt i et tempo som tilsier at man i større grad kan dekke basisbehov selv med en inntekt på under 60 prosent av medianen. På den andre siden vil posisjonen relativt til resten av samfunnet og referansepersonene være uendret. Den samme tendensen kan også skyldes skjevhet i frafallet mellom undersøkelsestidspunktene.

I kontrollutvalget finner vi samme utvikling. Over tid føler færre seg fattige og flere kan spare også her. Dette viser at lav inntekt har en sammenheng med det å føle seg fattig, men at det ikke er hele bildet. Aktuell inntekt gir ikke et godt bilde av familiens samlede økonomiske situasjon. Tidligere inntekt, utgifter og disponeringer vil påvirke dette forholdet.

4.1 Gjennomsnittsinntekt

Det kan være grunn til å tro at det å ha hatt lav inntekt over tid kan bidra til en oppfatning av å ha dårlig råd. Lav inntekt kan føre til at overskudd og eventuell sparing spises opp. Det kan være mindre rom for å erstatte slitte og ødelagte gjenstander. Med mindre det er utsikter til en bedring i inntektssituasjonen, kan lav inntekt også føre til en følelse av oppgitthet, samt at det er slitsomt å leve på en stram økonomi over tid. Det er derfor grunn til å anta at det vil være en større sammenheng mellom gjennomsnittsinntekt i en treårsperiode og subjektiv fattigdom.

Fordelingen er så å si lik blant dem som har hatt gjennomsnittsinntekt under fattigdomsgrensen de tre forutgående årene som de som hadde aktuell inntekt under fattigdomsgrensen i forrige tabell (tabell 4.1). Dette kan tyde på at lav gjennomsnittsinntekt over tid i seg selv ikke bidrar til subjektiv fattigdom. Sammenliknet med inntekten på undersøkelsestidspunktet, er det noen færre subjektivt fattige, og flere som kan spare i den første perioden blant dem med høyest inntekt. Dette jevner seg ut i de påfølgende treårsperiodene. Det kan tyde på at for en del av utvalget var det å ha lav inntekt

kun forbigående, og det å føle seg fattig i 2003 kunne henge igjen fra denne perioden.

Tabell 4.2 Subjektiv fattigdom og gjennomsnittsinntekt, prosent

		Pengene strekker ikke til	Klarer seg akkurat	Kan spare	Total (100%)
Gjennomsnittlig inntekt under 60% av medianen	2000–2002	21	57	23	n= 900
	2003–2005	19	53	28	n= 341
	2006–2008	20	50	30	n= 206
	2000–2008	17	48	36	n= 299
Gjennomsnittlig inntekt mellom 60 og 80% av medianen	2000–2002	16	50	35	n= 519
	2003–2005	15	45	40	n= 375
	2006–2008	13	47	40	n= 359
	2000–2008	13	46	41	n= 428
Gjennomsnittlig inntekt over 80% av medianen	2000–2002	5	28	67	n= 198
	2003–2005	6	30	64	n= 339
	2006–2008	7	32	61	n= 497
	2000–2008	6	28	66	n= 335

Subjektiv fattigdom i 2003, 2006 og 2009 er sammenholdt med gjennomsnittlig inntekt i hhv 2000–2002, 2003–2005, 2006–2008 og 2000–2008. Kun lavinntektsutvalget.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og gjennomsnittsinntekt i 2000–2002, i 2003–2005, i 2006–2008 og i 2000–2008.

Når gjennomsnittlig inntekt over ni år benyttes, er det ennå lavere sammenfall mellom inntekt og subjektiv fattigdom (tabell 4.2). Kun 17 prosent av de som har hatt en gjennomsnittlig inntekt under 60 prosent av medianinntekten fra 2000–2008, opplyser at pengene ikke strekker til i 2009. Tilsvarende tall for de som har hatt gjennomsnittlig inntekt over 80 prosent av medianen i samme periode, er 6 prosent.

Alt i alt tyder dette på at høyere inntekt har en positiv effekt, men garanterer ikke at man ikke føler seg fattig. Å ha inntekt under fattigdomsgrensen, er imidlertid en dårligere predikator for om familien opplever seg som fattige eller ikke. Dette tilsier at det er andre mekanismer som i tillegg til inntekt bidrar til opplevelsen av subjektiv fattigdom, noe som bekreftes av andre studier. En fattigdomsindikator alene kan vanskelig fange opp kompleksiteten i det å føle seg fattig (Bradshaw og Finch 2001).

4.2 Inntektsmobilitet

Gjennomsnittlig inntekt skjuler imidlertid ulik inntektsmobilitet. Noen har hatt en jevn inntektsøkning i perioden, noen har hatt stabil inntekt og noen har gått ned i inntekt. Man kan anta at denne mobiliteten har vært med på å forme husholdningens oppfatning av egen økonomi. Ved å undersøke mer detaljert i hvilken grad utvikling i familiens inntekt henger sammen med familiens svar på om pengene strekker til, vil en kunne se om den subjektive oppfatningen endrer seg i takt med endringer i inntekt.

Jamfør teorien om adaptive preferanser er det sannsynlig at fattige mennesker vil tilpasse preferansene sine over tid slik at de i større og større grad vil si at de ikke ønsker en gitt ting eller tilstand isteden for å innrømme at de ikke har råd til denne (Halleröd 2006: 377). Dette medfører en antagelse om at jo lenger familien har vært inntektsfattig, jo mindre er sannsynligheten for at de er subjektivt fattige. Riktignok kan det være en terskel for hvor høy inntekt familien må ha før dette slår inn; de aller fattigste vil nok uansett oppleve mangler. I tillegg innebærer dette at inntektene som benyttes må være regulert i forhold til kjøpekraften, jevn inntekt alene vil ikke ha denne effekten dersom realverdien av pengene synker. Dette betyr at også de inntektsfattiges inntekt må øke noe for at de ikke skal miste sin plass i inntektshierarkiet og sakke akterut og oppleve en relativ inntektsnedgang.

En femtedel, 21 prosent, av de med stabil lav inntekt er subjektivt fattige, dette er en lavere andel enn hva en kunne forvente. En stigende andel kan spare til tross for den lave inntekten. Dette kan tyde på at antakelsen om at preferansene tilpasses inntekten, stemmer. Eventuelt at medianinntekten har steget slik at flere behov kan dekkes også med en inntekt under 60 prosent av denne. En annen mulig forklaringsfaktor er at familiene som har størst problemer med å klare seg på den lave inntekten, har falt fra i undersøkelsen. Ingen av disse potensielle årsaksforklaringene er mulig å teste i vårt materiale.

Det er flere og flere familier i utvalget som har inntekt stabilt over 60 prosent av medianen. Likevel er det ikke slik at andelen som kan spare blir større, og andelen subjektivt fattige blant familiene i denne innteksgruppen stiger. Det er dermed ingen ting i denne tabellen som tilsier at å ha inntekt over fattigdomsgrensen over tid, alene, gjør at man unngår å føle seg fattig.

Tabell 4.3 Subjektiv fattigdom og inntektsmobilitet, prosent

		Pengene strekker ikke til	Klarer seg akkurat	Kan spare	Total (100%)
Aldri inntekt under 60% av medianen	2000-2002	7	39	55	n= 145
	2003-2005	10	37	54	n= 518
	2006-2008	10	36	54	n= 698
Alltid inntekt under 60% av medianen	2000-2002	21	57	22	n= 574
	2003-2005	21	53	26	n= 196
	2006-2008	21	47	31	n= 131
Oppadgående mobilitet fra under 60% av medianen	2000-2002	15	49	36	n= 778
	2003-2005	10	47	42	n= 135
	2006-2008	13	46	41	n= 143
Nedadgående mobilitet til under 60% av medianen	2000-2002	19	50	31	n= 16
	2003-2005	20	46	34	n= 138
	2006-2008	11	55	34	n= 53
Varierende inntekt under og over 60% av medianen	2000-2002	23	47	30	n= 104
	2003-2005	16	41	43	n= 68
	2006-2008	11	62	27	n= 37

Subjektiv fattigdom i 2003, 2006 og 2009 sammenholdt med inntektsmobilitet i hhv treårsperiodene 2000-2002, 2003-2005 og 2006-2008. Kun lavinntektsutvalget.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og inntektsmobilitet i 2000-2002, i 2003-2005 og i 2006-2008.

Intuitivt vil det være rimelig å anta at familier med nedadgående inntekt vil ha større sannsynlighet for å vurdere seg som subjektivt fattige, ettersom deres relative kjøpekraft vil synke. På den andre siden kan det være et bevisst valg å gå ned i inntekt og en prioritering av andre verdier. Noen har også oppsparte midler å leve på. En kan her finne en slags omvendt kausalitet, der en oppfatning av kostnader og ønsket levestandard påvirker familiens inntekt. Et eksempel kan være barnefamilier som velger å klare seg på en inntekt for å kunne tilbringe mer tid med barna. På samme måte kan det være rimelig å anta at stigende inntekt vil gi mindre fattigdomsfølelse.

Blant familiene som har fått lavere inntekt er det en synkende andel subjektivt fattige. I 2006 var det 20 prosent av husholdningene med en inntektsnedgang som opplyste at de følte seg fattige, i 2009 var denne andelen sunket til 11 prosent. Det er nesten en halvering. Det ser ut til at husholdningene i stor grad har tilpasset seg inntektsnedgangen og at dette ikke automatisk medfører en følelse av fattigdom. Dette kan skyldes at medianinntekten er økt slik at man fortsatt er over en slags inntektsterskel, eller at

årsakene til inntektsnedgangen er av en slik art at man ikke føler seg fattig tross lavere inntekt.

På den andre siden ser det ut til at det å øke inntekten ikke umiddelbart fører til fravær av fattigdomsfølelse. Det er en noe lavere, men fortsatt nevneverdig andel subjektivt fattige blant dem som har oppadgående økonomisk mobilitet. Andelene holder seg imidlertid relativt konstant i kategoriene 'klarer seg akkurat' og 'kan spare'.

Blant dem som har en fluktuerende inntekt over og under fattigdomsgrensen er det også en halvering av andelen som er subjektivt fattig. Om disse klarer seg akkurat eller kan spare varierer imidlertid og kan tyde på at de i perioder med lav inntekt lever på tidligere oppstarte midler. Funnene samsvarer med andre studier (Burchardt 2003).

Dersom dimensjonen endringer i subjektiv fattigdom legges til, kan dette bildet nyanseres noe (tabell 4.4). Det er en høyere andel blant de med inntekt stabilt under fattigdomsgrensen som blir og ikke lenger er subjektivt fattige, enn blant dem som har inntekt konstant over denne grensen. I treårsperiodene er det verdt å merke seg at andelene som blir subjektivt fattige blant dem med inntekt under fattigdomsgrensen, ikke er nevneverdig større enn andelene som ikke lenger er det. Dette til tross for at det ikke er store endringer i inntekten. I seksårsperioden derimot er det dobbelt så stor andel som blir subjektivt fattige enn som ikke lenger er det. En noe større andel opplever stadige svingninger og går inn og ut av subjektiv fattigdom. I forhold til det å ha inntekt konstant over fattigdomsgrensen, gjør det å ha lav inntekt over tid at man i mye større grad svinger mellom det å føle seg fattig eller ikke føle seg fattig. Det kan tyde på at man er i en mer sårbar posisjon, og er lettere påvirkelig for andre faktorer. Det ser ut til at lav inntekt over lang tid gjør at man står i større fare for å oppleve subjektiv fattigdom. Likevel, det er et bemerkelsesverdig lite skille mellom de stabilt subjektivt fattige med inntekt stabilt over og stabilt under fattigdomsgrensen.

En inntektsøkning vil i seg selv kunne gi økt kjøpekraft. Dette vil kunne minske avstanden til referansegruppen, i betydningen de personene individet sammenlikner seg med, med mindre også denne har hatt en inntektsøkning. Samtidig kan økt inntekt føre til at preferansene endres. Nye ønsker dukker opp, og listen over ønskede goder kan fortsatt være like lang,

jamfør den hedonistiske tredemøllen nevnt ovenfor. Økt kjøpekraft kan i denne sammenhengen gi håp som ikke innfris, som igjen kan føre til økt oppfatning av subjektiv fattigdom.

Tabell 4.4 Endring i subjektiv fattigdom og inntektsmobilitet, prosent

		Aldri under 60% av medianen	Alltid under 60% av medianen	Økning fra under 60% av medianen	Nedgang til under 60% av medianen	Variierende rundt 60% av medianen
Aldri subjektivt fattig	2003–2006	89	77	81	75	84
	2006–2009	89	71	81	95	76
	2003–2009	85	65	82	77	75
Stabilt subjektivt fattig	2003–2006	3	5	1	6	1
	2006–2009	2	7	5	3	3
	2003–2009	1	4	1	2	2
Ikke lenger subjektivt fattig	2003–2006	5	9	11	9	4
	2006–2009	4	9	9	0	14
	2003–2009	6	6	6	3	10
Blitt subjektivt fattig	2003–2006	4	10	6	10	10
	2006–2009	5	13	5	3	7
	2003–2009	5	11	5	6	5
Inn og ut av subjektiv fattigdom	2003–2009	3	14	5	12	8
Totalt (100%)	2003–2006	n= 517	n= 196	n= 135	n= 137	n= 68
	2006–2009	n= 561	n= 104	n= 106	n= 40	n= 29
	2003–2009	n= 454	n= 72	n= 186	n= 66	n= 61

Endring i subjektiv fattigdom 2003–2006, 2006–2009 og 2003–2006–2009 sammenholdt med inntektsmobilitet i hhv treårsperiodene 2003–2005, 2006–2008 og perioden 2003–2006–2008. Kun lavinntektsutvalget.

$p < 0,01$ for bivariat sammenheng endring i subjektiv fattigdom og inntektsmobilitet i 2003–2006, i 2006–2009 og i 2003–2006–2009.

I dette materialet, i treårsperiodene, fremkommer det at en inntektsøkning, fra å ha inntekt under fattigdomsgrensen til å få en inntekt over denne grensen, bidrar til å ikke lenger være subjektivt fattig. Likevel, en andel opplyser at de er blitt subjektivt fattige til tross for inntektsøkningen. I løpet av seksårsperioden fra 2003–2009 er det relativt like store andeler som er blitt og ikke lenger er subjektivt fattige. Dette tyder igjen på at andre faktorer enn en ren inntektsøkning spiller inn for ikke lenger å føle seg fattig.

Alt i alt kan en si at høyere inntekt gir, som antatt, størst sjanse for å ikke være subjektivt fattig. Stabilt lav inntekt gir en økt sjanse for å oppleve subjektiv fattigdom, men også å gå inn og ut av denne. Alt tyder på at det er

andre faktorer enn inntekt som i stor grad påvirker opplevelsen av å være fattig og spesielt dynamikken i denne opplevelsen. I utvalget er det langtids inntektsfattige som kan spare, og familier med stabil inntekt over fattigdomsgrensen som føler seg fattige. Dette er i tråd med tidligere studier, der det relativt sett er større grad av subjektiv fattigdom blant de over fattigdomsgrensen enn for de under (van den Bosch 2001 referert i Nolan og Whelan 2009). Det er heller ikke noen klar tendens til at det er samvariasjon mellom å ha inntektsøkning eller -nedgang og å bli eller ikke lenger være subjektivt fattig.

Et siste viktig moment er at inntekt ikke alltid er likt fordelt innad i familien (Adelman m.fl 1999). I noen samfunn er kvinner og barn systematisk forfordelt. I vårt samfunn er ikke inntekt godt egnet for å si noe om barnas velvære eller materielle levekår (Bradshaw og Richardson 2008: 521). Foreldrenes forbruk kan gå på bekostning av barna. Det er foreldrene som styrer økonomien og som er ansvarlige for boutgifter, betjening av eventuell gjeld, prioritering av innkjøp, og det er for eksempel uforholdsmessig mange voksne i lavinntektshushold som røyker (Næss m.fl 2007: 59). Det skal imidlertid ikke sies at foreldrene ikke ønsker å prioritere barna. I *Barns levekår*-undersøkelsen blir det funnet at foreldrene svarer at de kutter utgifter der de kan, før de reduserer midlene de bruker på barna (Skevik 2004: 90; Grødem 2008b: 87; Ugreninov 2010).

5 Kapitaler og fattigdom

Alle mennesker besitter ulike kunnskaper, egenskaper og ressurser som kan anvendes på ulike måter. I litteraturen blir dette omtalt som kapital, og deles gjerne opp i økonomisk kapital, sosial kapital, human kapital og kulturell kapital. Kapital kan generelt forstås som ressurser som kan konverteres. Det vil si, kapital er noe som kan anvendes for å oppnå noe annet (Bø og Schiefloe 2007: 160).

5.1 Økonomisk, human og kulturell kapital

Økonomisk kapital er den mest håndgripelige. Den kan benyttes til å kjøpe varer og tjenester på et marked. Den kan også sees som grunnleggende for overføring eller opparbeidelse av andre typer kapital. Økonomisk kapital kan også være et resultat av andre kapitaler; nettverk inn i arbeidslivet, utdanning og dannelses kan bidra til økt inntekt.

Begrepet human kapital blir i stor grad benyttet innen økonomisk tenkning. Human kapital er de ressursene enkeltindividet rår over i form av utdanning, kunnskap, erfaring og tekniske ferdigheter.

Kulturell kapital kan også kalles dannelses. Sosiologen Bourdieu lanserte kulturell kapital som en mulig forklaring på ulikhetene i skoleferdigheter mellom barn fra ulike sosiale klasser (1986: 47). Han antok at jo høyere sosial klasse, jo mer kulturell kapital. Foreldrenes kulturelle kapital overføres til barna og gir ulike forutsetninger for å lykkes i utdanningssystemet. Det gir igjen ulike forutsetninger for å lykkes i inntektsgenererende virksomhet. Den kulturelle kapitalen utgjøres av de ressursene en besitter i form av språk, atferdsformer, kunnskaper, ambisjoner og generelle sosiokulturelle ferdigheter.

5.2 Sosial kapital

Begrepet som i størst grad er benyttet innen samfunnsforskningen, er sosial kapital. Begrepet favner vidt, kan tillegges ulike betydninger, og forstås både på mikro- og makronivå. En enkel definisjon på mikronivå er å si at sosial

kapital er ressurser som er tilgjengelige for aktører gjennom deltakelse i sosiale nettverk (Bø og Schiefloe 2007: 162). Sosiale ressurser kan igjen forstås som nettverk preget av gjensidighet, tillit, felles verdier og normer, og engasjement for- og deltakelse i aktiviteter til fellesskapets beste (Hvinden 2005). Ressursene kan benyttes bevisst eller ubevisst for å nå mål. Det følger av dette at hvor mye sosial kapital en person besitter, avhenger av størrelsen på nettverket han/hun kan mobilisere, og mengden ulik kapital de andre personene i nettverket besitter.

Putnam har vært opptatt av distinksjonen mellom sosial kapital som bånd og bro (Putnam 2001). Sosial kapital som bånd, er det som binder folk sammen. Personene har ofte personlige relasjoner til hverandre, til dels felles verdier og tankesett og møter hverandre med en viss hyppighet. Det utvikles gjensidighet og solidaritet mellom individene. Båndene gjør at denne typen nettverk kan være ekskluderende. For eksempel kan det være vanskelig å få innpass i en familie eller lukkede samfunn som en sekt, uten å bli invitert og å dele visse kjennetegn eller interesser.

Sosial kapital som broer er åpne nettverk. Aktørene er løsere knyttet sammen, og frekventerer hverandre mindre regelmessig, og kanskje bare i gitte situasjoner som i forbindelse med arbeidet eller foreninger. Disse nettverkene er åpne og utadvendte og lettere å få innpass i. Brokapital er ofte løsere bekjensheter; kontakter en kan benytte for å få jobb, finne håndverkere, eller få informasjon. Sosial kapital som bånd er bra for å klare seg, men sosial kapital som broer er nyttige for å komme videre (Ibid: 23).

Ved å kjenne gitte personer kan man få innpass i andre sirkler, eller få tilgang på andre tjenester, da bekjensskapet kan gjøre at ens eget omdømme øker. Hvinden skriver at «sosial kapital har betydning for barns og unges oppvekstvilkår, utdanningsresultater, jobbsøking og arbeidsmarkedstilpassning, integrering av etniske minoriteter og innvandrere, lovlighet, frivillighet og kollektiv selvhjelp, befolkningens helse og velvære» (Hvinden 2005: 8). Det innebærer at sosial kapital bør gjennomsyre samfunnet, og at det er viktig for hver enkelt å ha en så stor sosial kapital som mulig. I tillegg til at man bør ha både bånd- og brokapital.

Ved å fokusere på de ulike kapitalene og hvordan de henger sammen, vil en fort se at de er både resultater av, og forutsetninger for hverandre.

Bånd mellom foreldre og barn vil være en forutsetning for overføring av kulturell og human kapital mellom generasjonene (Coleman 1988; Bø og Schiefloe 2007). Det hjelper ikke hvor mye kunnskap foreldrene besitter dersom det ikke er tilstrekkelig sosial kapital i betydningen kontakt og gjensidig tillit mellom foreldre og barn, slik at denne kompetansen kan videreformidles. På samme måte vil man i flere tilfeller måtte bruke penger for å kunne delta på samme arenaer som de menneskene man ønsker å danne bånd med (Bourdieu 1986). Dette kan for eksempel gjøres ved deltakelse i foreninger, men også ved å knytte bånd med andre voksne ved barnas fritidsinteresser. Bånd er i denne sammenhengen gjerne av brotypen, og vil blant annet kunne lette inngangen på arbeidsmarkedet, som igjen vil være med å generere økonomisk kapital.

5.3 Kapital er viktig for å unngå fattigdom

Sosial kapital er både en ressurs og et middel for å skape seg mer kapital (Marthinsen 2003). Det blir derfor en ulempe å ha lite sosial kapital, fordi en da har færre ressurser til å skape mer. Det er hevdet at ulikheter i utdanning tar over for de tidligere sosiale klasseskillene i Norge (Bø og Schiefloe 2007: 110). De med lav utdanning har i større grad nettverk av båndtypen, nettverkene er mindre og de er mer slekt- og nabobasert. De med høyere utdanning har i større grad selvvalgte nettverk, og mer av brotypen. På denne måten blir ulikhetene forsterket ved at human kapital i form av utdanning i seg selv åpner dører inn i arbeidslivet, i tillegg til det sosiale nettverket en utvikler i studietiden. Det er derfor ikke bare utdanningsnivået som kan gjøre at en person med høyere utdanning kan se ut til å ha mer «flaks» i arbeidslivet. Mange jobbmuligheter, jobbtips, anbefalinger og renommé, sirkulerer i nettverkene. De som ikke tar del i slike nettverk stiller med et betydelig handikap i konkurransen på arbeidsmarkedet (Putnam 2001: 20; Hvinden 2005: 31). Personer med lav utdanning og uten sosial kapital av brotypen vil dermed stille svakere på arbeidsmarkedet enn en person med dårlige kvalifikasjoner, men med de rette kontaktene.

Økonomisk og kulturell kapital bidrar til en økning i sosial kapital, og det er funnet robuste sammenhenger mellom sosial kapital og helse (Putnam 2001). Sosialt isolerte mennesker dør oftere av sykdom enn mennesker med

tette bånd til familie, nabolag og så videre. Denne effekten kan skyldes at kulturell og sosial kapital påvirker tilbøyelighet til å ta i mot og å bruke helseinformasjon, og hvordan mulighetene for å forebygge helseproblemer faktisk utnyttes. Dette kan ha utgangspunkt i hvordan forskjellige oppfatninger om helse og helserisikoer sirkulerer i ulike sosiale miljøer (Hvinden 2005: 36).

Det å tilhøre en utsatt gruppe har også et selvforsterkende element. Nettverkene til disse gruppene er ofte mindre, og i mye større grad av båndenn brotypen. De kan derfor i mindre grad bidra til informasjon, velvilje og omdømme, noe som er viktig for vedkommendes adgang til goder eller ressurser, som jobb eller bolig (Bø og Schiefloe 2007). Lite kapital kan i disse tilfellene føre til mindre kapital. Man kan tenke seg nettverk der informasjon om offentlige ytelser sirkulerer fritt, men der ingen av medlemmene har sterk tilknytning til arbeidslivet, eller kjenner andre som kan fungere som døråpnere. I denne gruppen kan det derfor være lettere å finne ut hvilke ytelser en kan ha krav på, heller enn å komme inn i arbeidslivet. Resultatet er at barn som vokser opp i familier med lav sosial kapital, og som bor i områder med et flertall av mennesker med liknende nettverk, vil være dårligere rustet enn barn som vokser opp i hjem og nabolag som er bedre utrustet. Det er mulig at de i mindre grad enn andre vil ha tilgang på alternative nettverk og andre voksne enn sine foreldre.

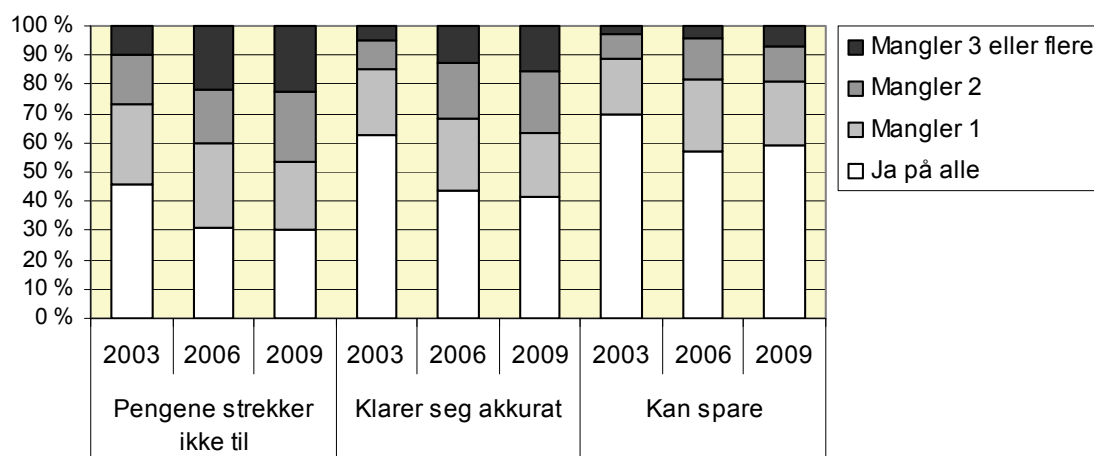
5.4 Subjektiv fattigdom og sosiale nettverk

Vennskap er i utgangspunktet gratis, men i dagens samfunn er det mer vanlig å møtes på kafeer eller å gå ut å spise sammen. Om man møtes hjemme er det vanlig å kunne servere noe, og det er forventet en viss grad av gjensidighet. I tillegg må boligen ha en viss standard før en velger å invitere folk hjem. Disse faktorene kan bidra til at det er vanskelig å knytte og opprettholde et nettverk både grunnet de økonomiske kostnadene, men også de personlige kostnadene i form av at man må innrømme at man ikke har råd, noe som kan være vanskelig å vedkjenne for noen.

På bakgrunn av spørsmål i undersøkelsen er det laget en indeks for å se om respondentene, de foresatte, har et nettverk. Indeksen er laget på bakgrunn av fem variabler; hvorvidt de har noen som stiller opp i tilfelle

sykdom, om de har noen fortrolig de kan snakke med, om de har følt seg ensomme og om de besøker og/eller inviterer venner eller familie minst en gang i måneden. Dette er alle indikatorer på sosial kapital av båndtypen. Spørsmålsstillingen var noe annerledes i 2003, tallene er derfor ikke helt sammenliknbare. Tendensen er, som forventet, at det er flest blant dem som kan spare som har noen rundt seg som stiller opp og som de frekventerer sosialt. Det er en økende andel blant de subjektivt fattige som svarer at de har et mindre sosialt nettverk, og en svakt synkende andel blant dem som kan spare⁵.

Figur 5.1 Subjektiv fattigdom og sosialt nettverk

Andel som opplyser at de mangler noen som stiller opp i tilfelle sykdom, ikke har noen fortrolig de kan snakke med, har følt seg ensomme og besøker og/eller inviterer ikke venner eller familie minst en gang i måneden. N = 1611 i 2003, 1026 i 2006, og 1048 i 2009. Kun lavinntektsutvalget. p < 0,001 for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og sosialt nettverk i 2003, i 2006 og i 2009.

Dersom tallene sammenholdes med kontrollutvalget (ikke vist her), viser det seg at fordelingen blant dem som kan spare og fordelingen i kontrollutvalget, er meget lik. Det tyder på at det er en sammenheng mellom det å ikke få pengene til å strekke til og å ha et lite sosialt nettverk. Det er imidlertid vanskelig å si hvilken vei årsakssammenhengen går. Mest sannsynlig er det en gjensidig påvirkning der det å føle seg fattig gir mindre omgang med andre, og et mindre nettverk gir færre sjanser til å bedre den økonomiske situasjonen.

⁵ Vi ser på utviklingen fra 2006 til 2009 ettersom tallene for 2003 ikke er sammenliknbare.

Disse funnene styrkes av andre analyser gjort i *Barns levekår*-undersøkelsen. I rapporten fra 2004 ble det funnet at lavinntektsutvalget i noe mindre grad enn kontrollutvalget hadde noen å snakke fortrolig med og som støttet dem (Skevik 2004: 72). Videre analyser i rapporten fra 2008 viser at familiene som har lav inntekt over tid tenderer mot å ha et mindre nettverk (Grødem 2008a: 111). Det er imidlertid store forskjeller mellom norske familier og familier med innvandrerbakgrunn i utvalget, der familiene med innvandrerbakgrunn har et mindre nettverk.

Det som kanskje overrasker mest er at den største gruppen blant dem som opplyser at de har svakest nettverk, er de som klarer seg akkurat (ikke vist). En mulig forklaring er at disse familiene *må* få pengene til å strekke til ettersom de ikke har sterke sosiale bånd. En annen mulighet er at de som klarer seg akkurat, har større stolthetsfølelse og ikke vil omgås andre da det å ikke ha råd kan medføre et opplevd tap av verdighet.

Noen forskere ser familien som den viktigste og opprinnelige kilden til sosial kapital for barn (Hvinden 2005). Det er hjemmet som legger til rette for barnets kognitive og sosiale utvikling, og verdi- og normskaping. Enkelte av disse oppgavene kan suppleres av skole, barnehage og andre omsorgspersoner, og etter hvert av barnets venner og øvrige nettverk. Likevel, foreldres investering i barnas skolegang i form av tid og oppmerksomhet og støtte i overgangen mellom skole og jobb, har betydning for hvilken fremgang barna har, og dermed hvordan sosiale ulikheter går i arv (Ibid: 30). Forskning viser også at jo mindre barn er knyttet til sine foreldre, desto større er sannsynligheten for kriminell adferd (Hirschi 1969 og Krohn 1986 referert i Bø og Schiefloe 2007).

Økonomisk kapital kan tilrettelegge for, og muliggjøre studier. Human kapital er foreldrenes utdanning og kan bidra til at hjemmet tilrettelegger for læring. Sosial kapital er noe annerledes. Den kan veie opp for manglende human kapital etter som man kan benytte andre ressurser for å gi barna denne. Men, samtidig vil mangel på sosial kapital i familien hindre overføring av foreldrenes humane kapital. Dette underbygger påstanden om at først og fremst sosial kapital innad i familien er viktig for barnas fremtid. Barna får tilgang til sosial kapital gjennom sine foreldre, som et sett av fordeler skapt gjennom foreldres adferd og engasjement i barnas tilegnelse av

kunnskaper og ferdigheter (Loury 1989: 273) Barnas gener spiller også en rolle i deres utvikling og muligheter. Poenget her er imidlertid at uten stimulering, kontakt, rettleiding og læring vil ikke barna få utnyttet sitt fulle potensial uavhengig av sine medfødte anlegg.

Forskning viser at sosial kapital har en sterk innvirkning på barns utvikling (Putnam 2001: 296). Tillit, nettverk, gjensidighet innen familien, jevnaldrende og oppvekstmiljøet, har mye å si for barnets oppvekst. Barna som vokser opp i familier der pengene ikke strekker til kan sies å være dobbelt depriverte. Husholdningen har mindre penger til å investere i deres utdanning. Familiene tenderer også til å ha generelt lavere sosial kapital av båndtypen og mest sannsynlig også av brotypen. Dette gjør at barnas sjanser for å klare seg og å komme videre kan være lavere enn andre barns. Sosial kapital kan på denne måten fungere som et sikkerhetsnett og forhindre at dårlige ting skjer med gode barn (Putnam 2001).

6 Deprivasjon og direkte fattigdomsmål

For å belyse andre sider ved fattigdommen enn inntekt, kan man benytte direkte fattigdomsmål eller deprivasjonsmål. Folk er fattige hvis deres forbruk er vesentlig lavere enn det som er vanlig i samfunnet der de bor, og spesielt dersom dette fører til en ekskludering fra sosialt liv og aktiviteter (Ringen 1988: 354). Inntekt kan mange ganger ha et løsere forhold til levestandarden enn hva man skulle anta (Perry 2002: 121). I stedet for å utelukkende konsentrere seg om hvor mye som kommer inn i husholdningen, fokuserer en på hva familien har. I denne sammenhengen kan forbruk, bolig og mottak av sosialhjelp benyttes som indikatorer.

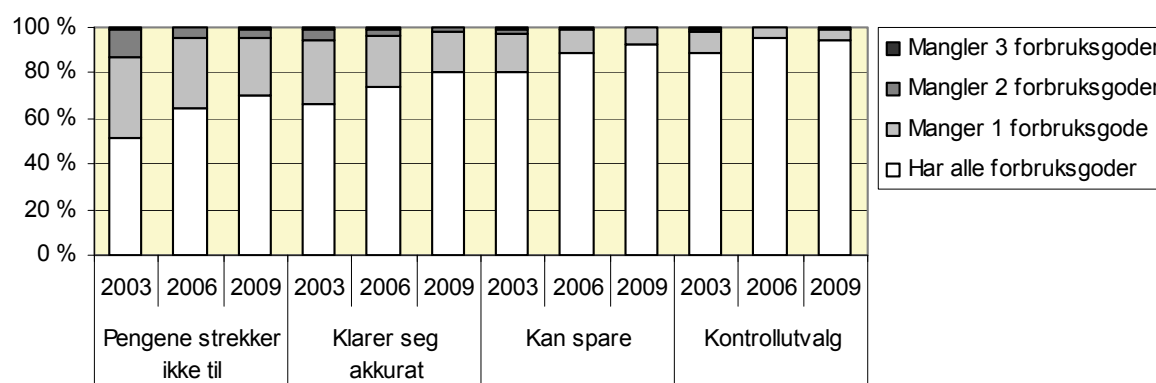
6.1 Forbruksfattigdom

I Norge i dag er det gode liv definert som evne og mulighet til å velge mellom varer og tjenester på et marked. For mange er målet å skaffe seg liknende goder som andre, og manglende evne til å gjøre dette kan føre til sosial eksklusjon (Sletten m.fl. 2004). Tenåringsjenter for eksempel, kan være nådeløse når det gjelder å stille krav til å ha de rette klærne og tingene (Rysst 2005). Det kan også være vanskelig å vokse opp i dag uten å ha tilgang på PC og mobiltelefon. For de voksne vil det å ha hvitevarer som oppvask- og vaskemaskin være tidsbesparende, og kjøleskap og fryser nødvendig for å for eksempel kunne kjøpe økonomiforpakninger og handle i større skala på tilbud.

I *Barns levekår*-undersøkelsen er det spurt om respondentene har en rekke vanlige eiendeler. Noen artikler ble utelukket etter første runde, og en indeks basert på eierskap til vaskemaskin, oppvaskmaskin og/eller fryser ble så benyttet (Grødem 2008b: 79–80). Som forventet er det større andeler av de som kan spare som ikke mangler noen av godene enn de som klarer seg akkurat og de som ikke får pengene til å strekke til. Det er også en tendens til at flere og flere ikke mangler goder over tid. Det som kan sies å overraske noe, er hvor liten andelen som mangler to eller flere goder er. Kun 13 prosent av de subjektivt fattige manglet to eller flere goder i 2003, et tall som

sank til 5 prosent i 2009. Det er heller ikke spurt om hvorvidt husholdningene som ikke hadde en av eiendelene hadde tilgang på denne. Det er for eksempel ikke uvanlig at husholdninger som bor i bygårder har tilgang på vaskeri i kjelleren der de bor. Funnet er i tråd med tidligere studier som viser at sammenhengen mellom økonomisk fattigdom og materielle levekårsproblemer generelt er svak (Fløtten 2003).

Figur 6.1 Subjektiv fattigdom og forbruksfattigdom

Lavinntekstutvalget N = 1624 i 2003, 1055 i 2006, 1075 i 2009. Kontrollutvalget N = 310 i 2003, 235 i 2006, 246 i 2009.

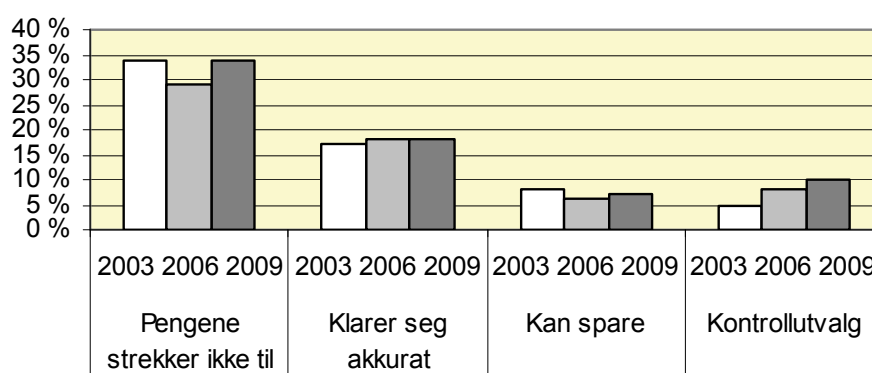
$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og forbruksfattigdom i 2003, i 2006 og i 2009 og for bivariat sammenheng kontrollutvalg og lavinntekstutvalg samme år.

Det kan argumenteres for at de tre ovenstående eiendelene ikke er egnet for å skille fattige fra ikke-fattige i dagens Norge, og at muligheten for å fornye slitte forbruksvarer og folks ferie- og fritidsvaner kan være en bedre indikator i rike land (Ibid). Det er laget en indikator basert på spørsmål om husholdningen har råd til å bytte ut slitte møbler, varme opp boligen tilstrekkelig og utføre vedlikehold og reparasjoner. Det er imidlertid kun de som har svart at pengene ikke strekker til, som er blitt spurt om dette. I 2003 var det 30 prosent av de spurte som ikke hadde råd til noe av dette, i 2009 var dette tallet sunket til 11 prosent. Det var imidlertid stabilt 40 prosent av de spurte som ikke hadde råd til to av disse indikatorene alle tre årene. Dette kan tyde på at dette er et bedre mål på forbruksfattigdom. På den andre siden er dette problemer som i stor grad kan knyttes til boligen, noe som vil bli diskutert i neste avsnitt.

Ferie og fritidsvaner er et element som i ennå større grad rammer barna. For barna kan det være spesielt vondt å ikke kunne reise på ferie. Man blir

utestengt fra fellesskapet idet alle kommer hjem og forteller om ferieopplevelsene på skolen (Grødem og Sandbæk 2009). Respondentene i en tredjedel av de subjektivt fattige familiene opplyser at de ikke har vært på ferie minst en gang i året. Dette i motsetning til i familiene som kan spare og kontrollutvalget der kun en meget liten andel ikke har vært på ferie. To tredjedeler av de som ikke reiser på ferie opplyser at det er på grunn av dårlig råd. Det store flertallet ser dermed dette som noe som begrenses av familiens økonomi, ikke noe som velges bort av andre grunner.

Figur 6.2. Subjektiv fattigdom og spørsmål om familien har vært på ferie siste år, andel svart nei.

Lavinntekstutvalget N= 1624 i 2003, 1054 i 2006 og 1075 i 2009. Kontrollutvalget N = 310 i 2003, 235 i 2006, 246 i 2009.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og om familien har vært på ferie i 2003, i 2006 og i 2009 for lavinntekstutvalget, $p < 0,04$ for bivariat sammenheng kontrollutvalget og lavinntekstutvalget samme år.

Blant familiene i lavinntekstutvalget er det en svak økning i antall familier som ikke kan reise på ferie, mens i kontrollutvalget er det en fordobling. Det er likevel langt igjen før familiene som er subjektivt fattige reiser på ferie i samme omfang som familiene i kontrollgruppen. Det tyder på at ferie er blitt en kostbar affære, og det er mulig at ferie i større grad knyttes til utenlandsferie enn camping og hytteliv. Å ikke ha for eksempel oppvaskmaskin, er noe som gjør hverdagen noe mer tungvinn, men å ikke kunne ta med barna på ferie i likhet med andre barn, er for mange foreldre svært tungt.

6.2 Boligfattigdom

En ny studie viser at barn som vokste opp i leiebolig på 1970- og 1980-tallet har større sannsynlighet enn resten av befolkningen for å bo i leiebolig, motta sosialhjelp og å bli uførepensjonert når de selv er voksne (Nielsen 2011). Dette er spesielt alarmerende da utviklingen på det norske boligmarkedet er slik at de som leier bolig har stadig lavere inntekt og lavere utdanning enn de som eier egen bolig. I motsetning til et mer egalitært forhold mellom inntekt og utdanning blant dem som leide og de som eide på 1970-tallet, er det nå store sosiale forskjeller mellom de to gruppene (Ibid).

Man kan dele det norske leiemarkedet, grovt sett, i tre deler. De som bor i kommunale boliger⁶, de som har bolig med garanti fra sosialkontoret og/eller der sosialkontoret betaler husleien, og de som selv har betalt depositum og husleie. Det følger av lov om sosiale tjenester §15 at «Kommunen i arbeids- og velferdsforvaltningen skal medvirke til å skaffe boliger til vanskeligstilte personer som ikke selv kan ivareta sine interesser på boligmarkedet» (www.lovdatab.no). Dette innebærer å stille sosial garanti for personer som ikke kan stille eget depositum og eventuelt å bistå med å finne leiebolig. For de som ansees å ikke ville klare seg på det private leiemarkedet, er kommunen forpliktet til å tilby andre boformer, som kommunale boliger.

6.2.1 Depositum

Det er ulike årsaker til at noen mennesker ikke kan stille eget depositum ved inngåelse av en leieavtale. Noen er nyutdannede og har ikke egen inntekt ennå, noen har lav, usikker eller ingen inntekt, noen er under gjeldsordning, noen har for eksempel vært innlagt på institusjon eller innsatt i fengsel. Felles for alle er at de ikke har andre som kan hjelpe dem med å fremskaffe disse pengene. De har selv lite økonomisk kapital, og deres sosiale nettverk har lite kapital, eller relasjonene er av et slikt omfang eller type at å låne penger ikke er aktuelt. Dersom det finnes penger i nettverket er det lav tillit som begrenser muligheten for å låne penger. De samme egenskapene kan være årsaken til at personen ikke får lån til depositum i banken. Usikker inntekt

⁶ Vi ser her bort fra kommunale tjenesteboliger og omsorgsboliger/ trygdeboliger.

og/eller tidligere mislighold av betalingsavtaler gjør at personen blir ansett som lite betalingsdyktig, og dermed en risiko for långiver.

6.2.2 Leiemarkedet og sosial kapital

Den første terskelen man møter i boligmarkedet, er å vite hvor man kan finne leiligheter. Et lite nettverk kan føre til mindre tilgang på informasjon om hvilke muligheter som finnes. Mange leiligheter leies ut via nettverk som både er kilde til informasjon, men som samtidig også fungerer som referanser. I slike nettverk vil tillit og omdømme kunne veie opp for dårlig økonomi. Mange leiligheter legges ut på nettet og man må ha både norsk-kunnskaper og dataferdigheter for å kunne finne dem. Noen større aktører har stor nok etterspørsel uten å annonsere. Det kan bety at folk som mangler nettverk og har liten kjennskap til og erfaring med leiemarkedet, ikke så lett får vite om leiemulighetene i disse selskapene (Søholt og Astrup 2009: 85). Liten informasjon om tilgjengelige husvære gir færre valgmuligheter.

Den neste terskelen er hvordan man presenterer seg. Majoritetens oppfatninger av minoriteter dannes ofte på bakgrunn av synlige kjennetegn slik som hud- og hårfarge, kjønn, navn og klesdrakt. Folk, og herunder utleiery, forventer at personer og hushold i bestemte kategorier har negativ adferd. Det innebærer at utleier tillegger leiesøkere de mener tilhører disse kategoriene visse egenskaper. Man blir vurdert ut fra antatte gruppekjennetegn og ikke som individ. Kategorier av leietakere som trekkes frem som lite attraktive er sosialklienter, arbeidsledige, trygdede, rusmisbrukere, kriminelle, (store) barnefamilier, enslige forsørgere, utlendinger og innvandrere (Ibid: 78). Lav økonomisk kapital blir her satt i sammenheng med å ha lav sosial kapital. Å ikke ha et nettverk som kan hjelpe økonomisk, blir sammenstilt med å ikke ha et nettverk som kan bidra til å sikre at leietakeren får informasjon om normene for normal oppførsel i et leieforhold, eller et nettverk som vil sanksjonere dersom normene ikke blir fulgt.

Verken privatpersoner eller flere av de store utleiefirmaene ønsker å leie ut til personer med sosial garanti (Ibid; www.nrk.no). Å ha depositums-garanti/sosialgaranti, kan dermed virke mer som en hindring enn en hjelp til å skaffe seg en bolig på det private markedet (Dyb m.fl 2011: 104). En utleier ønsker å være sikrest mulig på leietakers betalingsevne, og at boligen blir ivaretatt på best mulig måte. Sosial garanti blir oppfattet som mindre

sikkert enn et depositum på sperret konto. Erfaring blant utleiery tilsier at kommunen ikke følger opp og at det er byråkratisk og tidkrevende å få ut depositumet om det er nødvendig (Søholt og Astrup 2009: 87). I tillegg kan det at husholdningen ikke i samme grad selv er ansvarlige for depositumet, føre til at de ikke tar like god vare på eiendommen. Dette blir igjen satt i sammenheng med forventninger om hvordan gruppen leietakeren tilhører vil oppføre seg. Dette gjør disse personene til mindre attraktive leietakere. Det å måtte motta hjelp fra det offentlige virker dermed stigmatiserende og begrensende i forhold til å skaffe husvære.

Tilgang på informasjon om boliger, mer og mindre synlige kjennetegn og sosial garanti, begrenser valgfriheten på boligmarkedet. Denne marginaliseringen kan føre til at noen aktører kan utnytte andres vanskelige situasjon. Det er grunn til å tro at jo dårligere leilighet noen bor i, jo større sannsynlighet er det for at de har opplevd diskriminering på leiemarkedet. De som blir utestengt fra det alminnelige leiemarkedet må ta til takke med leieboliger med lav kvalitet, og som det følgelig er lite etterspørsel etter (Ibid: 131).

6.2.3 Kommunal bolig

Husholdene som ikke kommer inn på det private boligmarkedet kan søke om kommunal bolig. Tildelingskriteriene er imidlertid strenge og det er knapphet på slike boliger, noe som fører til at det kun er de mest marginaliserte på boligmarkedet som vil kunne få en kommunal bolig (Ibid; Stefansen og Skevik 2006). Kommunene er forpliktet til å tilby boliger til nyankomne flyktninger. Flere slike husholdninger bor derfor i kommunale boliger, i tillegg til folk med ulike sosiale og økonomiske problemer, folk med psykiske lidelser, misbrukere av ulike rusmidler, personer som nylig er løslatt fra fengsler og andre vanskeligstilte (Medby og Langsether 2006: 17). Langsether (2005) har intervjuet kommunalt ansatte som hjelper boligsøkende å finne egnede boliger. Han finner at informantenes inntrykk er at preferansene for å bo i kommunale boliger er høyere enn for å bo i det private leiemarkedet. Det kan være flere grunner til dette, blant annet offentlige støtteordninger og antakelse om at det er mer fordelaktig. En stor medvirkende årsak er uansett det faktum at utleiery er nølende til å godta leieboere som mottar sosialhjelp eller får annen bistand

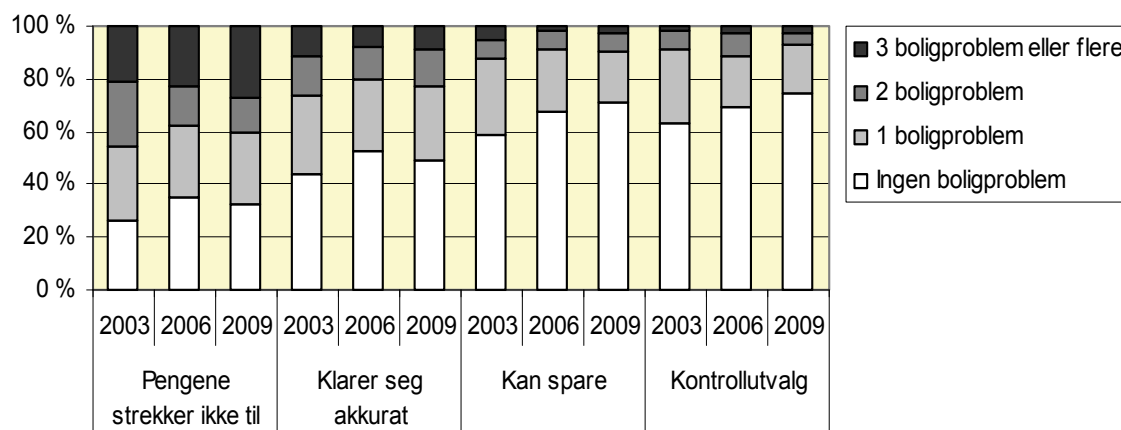
fra det offentlige til å skaffe seg bolig. En kommunal bolig kan derfor være en måte å omgå diskriminering.

6.2.4 Boligfattigdom

Respondentene i undersøkelsen *Barns levekår* er spurt om hvordan de oppfatter sin egen bolig. De er spurt om de har problemer med fukt, trekk eller kulde, dårlig materiell standard, nabostøy og trafikkstøy, og om den er for liten. Basert på svarene er det laget en indeks for opplevde boligproblemer.

Husholdninger som kan spare har færre problemer med boligen, et samsvar som i tillegg bedrer seg over tid. Det er først og fremst de som hadde ett problem med boligen som ikke lenger har dette, mens de som hadde to og flere problemer med boligen, er konstant. Blant de subjektivt fattige husholdningene er det en økning i antallet som har tre eller flere problemer med boligen. Samtidig har også andelen uten problemer økt. Tendensen i alle gruppene er at de som har flere problemer med boligen ikke finner noen løsning, mens de med færre problemer får bedre standard. Andelen med boligproblemer i kontrollutvalget er tilsvarende de som kan spare i lavinntektsutvalget.

Figur 6.3 Subjektiv fattigdom og boligfattigdom.

Subjektiv fattigdom og boligfattigdom. Lavinntektsutvalget N= 1621 i 2003, 1055 i 2006 og 1073 i 2009. Kontrollutvalget N= 310 i 2003, 235 i 2006 og 246 i 2009.

$p < 0,002$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og boligfattigdom i 2003, i 2006, i 2009 og for bivariat sammenheng kontrollutvalg og lavinntektsutvalg.

Dersom inntekt, isteden for subjektivt fattigdom, sammenholdes med boligindeksen, får vi et noe annet bilde. Det er en tendens til at husholdningene med inntekt under fattigdomsgrensen har færre boligproblemer enn de

subjektivt fattige (ikke vist). Det kan altså se ut som om det er en større direkte sammenheng mellom subjektiv fattigdom og boligproblemer enn mellom inntekt og boligproblemer.

Funnene stemmer med antakelsen om at noen familier i større grad er marginaliserte på boligmarkedet enn andre. Både er de henvist til å bo i boliger med dårligere kvalitet, og de har heller ikke hatt mulighet til å bedre situasjonen. Spredningen på antall boligproblem blant de subjektivt fattige kan tyde på at det er andre faktorer enn kun økonomi som gjør at noen av familiene ikke har bedret sin boligstandard. Dette styrkes av den lavere samvariasjonen mellom lav inntekt og boligproblemer. Det er ikke utelukket at det kan være de samme bakenforliggende faktorene som betinger både lav inntekt og lav boligstandard. Det kan være etnisitet, manglende brokapital, sykdom, bruk av rusmidler og så videre. I denne sammenhengen kan boligfattigdom sees som en type strukturell fattigdom, som et resultat av undertrykking og diskriminering. Strukturen eller systemet i samfunnet stenger enkelte grupper ute fra boligmarkedet uten at den offentlige politikken klarer å demme opp for det (Fløtten 2003). Noe av denne diskrimineringen kan være forståelig. Enkelte grupper, slik som mennesker med et svært synlig narkotika eller alkoholmisbruk, er en meget belastet gruppe. Det er forhåpentligvis ikke mange som faller inn i denne kategorien i dette utvalget barnefamilier.

Hva så med antakelsen om at noen i større grad blir ekskludert på leiemarkedet? For det første, antall boligproblemer samvarierer i stor grad med om man leier eller eier (ikke vist). Tre fjerdedeler av de som ikke har boligproblemer eier egen bolig i dette utvalget. En tilsvarende andel av de som har tre eller flere boligproblemer leier. Dette er en indikasjon på at manglende valgmuligheter tvinger noen inn i dårlige boforhold. Videre viser det seg at i 2006 og 2009 er det et flertall av familiene som leier bolig, og som har flere boligproblemer, som leier på det private boligmarkedet. Dette stemmer med våre forventninger om at det er noen familier som vil ha vanskeligheter med å finne bolig. Å flytte til en kommunal bolig kan dermed være en forbedring. Selv om dette tilbudet er ment å være midlertidig kan det likevel gi økt sikkerhet og forutsigbarhet for de familiene dette gjelder. Dette

er i motsetning til tidligere undersøkelser som finner at kommunale boliger ofte har en dårlig standard (Stefansen og Skevik 2006).

Hva er resultatet av at noen leietakere blir mindre attraktive enn andre? Søholt og Astrup (2009) fant at et par av utleierne de intervjuet, hadde egne eiendommer hvor de leide ut til sosialklienter og/eller til innvandrere. Resultatet er at det for eksempel i Oslo har forekommet at hele bygårder har blitt til «slummer» eller «gettoer» da man har fått en opphopning av personer med dårlig boevne på liten plass (www.vg.no). Det er også flere steder slik at kommunale boliger er konsentrert på mindre områder. Slike ting kan bidra til at konsekvensene av å være fattig i Norge i dag, kan være psykososiale så vel som materielle. Bekymringer om nabolaget og hvorvidt man får beholde boligen kan påvirke helsen i større grad enn den fysiske standarden (Van der Wel m.fl 2006). Dette tilsier at det kanskje ikke er problemer med boligens fysiske utforming som er problemet, heller de bakenforliggende årsakene til den manglende valgfriheten på boligmarkedet. En bolig med lav standard i et belastet område kan være en daglig påminnelse om dårlig økonomi og manglende mulighet til å forbedre situasjonen i forhold til hva man skulle ønske. På mange andre områder kan man adaptere preferansene, men en trekkfull bolig med lav standard i et dårlig nabolag, vil være en daglig påminning om knappe ressurser. På denne måten vil boligen i stor grad kunne bidra til fattigdomsfølelsen. Boligen er i tillegg en viktig identitetsskaper. Undersøkelser har vist at boligen kan fungere som et uttrykk for hvor på rangstigen en befinner seg, og kan på denne måten være med på å gi barn og voksne et inntrykk av hvor de befinner seg i forhold til andre (Turner og Stefansen 2012: 43).

Det er en tendens til at de subjektivt fattige familiene flytter noe oftere enn de andre familiene i lavinntektsutvalget, og vesentlig mer enn kontrollutvalget. Barna i disse familiene har dermed ikke like stor anledning til å føle tilhørighet og knytte bånd i nabolaget. Forskning viser at barn og unge påvirkes av rollemodeller i nabolaget, både fordi man ser hva andre jevnaldrende eller noe eldre gjør, men også fordi foreldre med like verdier og foreldrepraksis ofte grupperes i samme nabolag (Putnam 2001: 311). Foreldre ønsker å gi barna en trygg oppvekst i et trygt miljø med gode forbilder. Bostedet er derfor viktig for at foreldrene kan gi barna et godt

utgangspunkt, og for at barna skal danne bånd, noe som kan hjelpe dem på veien inn i voksenlivet.

6.3 Sosialhjelp

En siste måte å måle fattigdom på, som vil bli presentert her, er å sette fattigdomsgrensen ved den politisk fastsatte minsteytelsen, sosialhjelp, som en fattigdomsgrense. Dette målet er imidlertid vanskelig å benytte da det ikke finnes nasjonale regler for sosialhjelpssatsene, noe som innebærer at det ikke er en ens grense over hele landet. Det finnes retningslinjer, men disse blir tolket ulikt. Det er også store forskjeller når det gjelder hvilke ytelser som blir inntektsberegnet ved beregning av livsoppholdet.

For å søke om ytelsen må familien definere seg som hjelpetrengende. For å få innvilget ytelsen må familien ha lav inntekt og ikke ha formue eller liknende.

6.3.1 Sosialhjelp som sikkerhetsnett

Sosialhjelp er samfunnets økonomiske sikkerhetsnett og skal sikre at alle har tilstrekkelige midler til livsopphold. Hjelpen er ment å være midlertidig og skal bidra til å gjøre mottakeren økonomisk selvhjulp. Før en kan få økonomisk stønad må en ha vurdert alle andre muligheter til selvforsørgelse, som lønnsinntekter, studielån, trygderettigheter, sysselsettingstiltak, bruk av formue eller reduksjon av utgifter (www.nav.no). For å ha krav på ytelsen må man ha forsøkt alle andre muligheter for inntekt og ha brukt opp alle eventuelle sparepenger. I tillegg skal det å motta sosialhjelp være en midlertidig løsning hvor man i samarbeid med saksbehandler skal utforske andre muligheter, enten det er ut i arbeid eller på vei mot en uførepensjon. Ytelsen beregnes på bakgrunn av antall medlemmer i husstanden, og eventuell annen inntekt trekkes fra. For å få innvilget sosialhjelp må man med andre ord ha lav inntekt, dette også fordi stønadsnivået er satt for å gi signal om at det skal være mer lønnsomt å jobbe (Fløtten m.fl 2011). For at dette skal ha ønsket effekt må aktørene være rasjonelle økonomiske aktører som vil søke å maksimere inntekten (Dahl og Lødemel 2003: 126). Dette er ikke alltid tilfellet, man har for eksempel alenemødre som foretrekker lavere økonomiske stønader som overgangsstønad, eventuelt supplert av sosialhjelp for å kunne være hjemme og

ta seg av barna. Det å bygge egen identitet rundt det å være en god mor, skyver fokuset på økonomiske behov unna (Duncan og Strell 2004).

Sosialkontoret har flere oppfølgingstjenester der en får hjelp til å avklare arbeidsevne, være i arbeidspraksis, finne egnet bolig og så videre. Tiltakene er beregnet på å hjelpe mennesker til å bli selvforsørgete og for å øke egen inntekt. Det er likevel mange som er misfornøyde med oppfølgingen fra sosialkontoret (Moshuus m.fl 2010). Manglende muligheter på for eksempel boligmarkedet kan bidra til misnøye med oppfølgingen fra sosialtjenesten og dette forplanter seg til andre sider ved relasjonen.

6.3.2 Selvseleksjon inn i sosialklientrollen

For mange vil det å motta sosialhjelp oppleves som nedverdiggende og stigmatiserende. Det er dermed ikke tilstrekkelig å ha lav inntekt for å søke om hjelp. Man må samtidig definere seg som trengende. På denne måten blir det snakk om en selvseleksjon inn i ytelsen ved at man må velge å benytte rettigheten det er å søke om sosialhjelp. Dette kan imidlertid virke provoserende på noen; de vil hevde at de ikke har noe valg annet enn å søke om sosialhjelp. For noen grupper vil dette stemme. Flyktninger har ofte ikke andre muligheter enn å søke om sosialhjelp som supplerer til introduksjonsstøtten. Det samme gjelder for andre som har lav pensjon eller ytelser fra NAV. For å ha krav på ytelser fra den statlige delen av NAV må personer som ikke er i arbeid og som har en fysisk eller psykisk sykdom eller som aktivt ruser seg, være i et aktivt behandlingsopplegg. Dersom de ikke er dette, vil de måtte søke sosialkontoret om hjelp. Den siste av de større gruppene som ofte mottar sosialhjelp over tid, er menneskene med en diffus og uklar livssituasjon. Det er tilsynelatende ingen grunn til at de ikke skulle være i arbeid, likevel ser det ut til at det er umulig for dem å få eller beholde en jobb. Ofte er det årsaker som rus og psykiatri som ligger bak, men uten at dette er diagnostisert eller behandlet.

Van der Wel m.fl. (2006) finner i sin studie av langtidsmottakere av sosialhjelp at de i større grad enn kontrollgruppen er skilt, få er gift, mange har ingen utdanning ut over grunnskolen og 60 prosent har hatt tre eller flere problemer i oppveksten. Det være seg dårlig råd, krangling, vold og rus i hjemmet, konsentrasjonsproblemer, mobbing og så videre. Videre finner de at

disse personene i mye større grad enn resten av befolkningen har symptomer som tilsier at de har psykiske problemer. De rapporterer flere smerterelaterte plager enn uførepensjonerte, og at deres venner og familie i større grad enn dem selv mener at de har et rusproblem (Ibid.). Andre studier viser at det er større sannsynlighet for at barn av sosialhjelpsmottakere selv blir sosialhjelpsmottakere når de vokser opp (Lorentzen og Nielsen 2008). Dette spesielt i familier med sosiale problemer, de som oftest er langtidsmottakere.

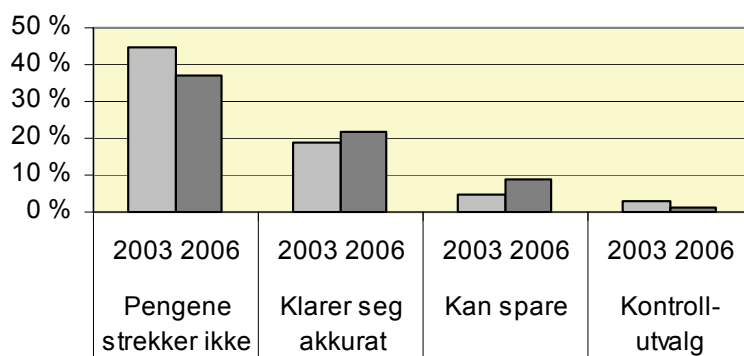
Den typiske årsaken til at foreldre er sosialklienter, er kombinasjoner av samlivsbrudd helseproblemer og arbeidsledighet (Hjelmtveit 2004: 7). I vårt utvalg var det i 2003 11 prosent av utvalget (N=1627) som var langtidsmottakere av sosialhjelp, det vil si familier som har mottatt sosialhjelp i seks måneder eller mer. I 2006 var denne andelen steget til 13 prosent (N=1068). Dette er ikke et høyt antall til tross for at det er et lavinntektsutvalg. Det er på bakgrunn av dette ikke grunn til å tro at et flertall av inntektsfattige barn i Norge vokser opp i familier som er langtidsmottakere av sosialhjelp. Det er dermed heller ikke mange barn som i like stor grad er utsatt for påvirkningsfaktorer som øker sannsynligheten for at de selv vil bli sosialklienter. Situasjonen kan imidlertid være vanskelig for barna som er i denne kategorien.

Foreldrene påvirker barnas oppfatninger. Dersom foreldrene mottar sosialhjelp over tid, kan dette gi et signal til barna om at det er normalt. Barna kan dermed få en annen holdning til det å motta sosialhjelp og oppleve det som mindre stigmatiserende enn andre barn. På den andre siden er det ikke negativt å vite hvem en kan be om hjelp i en vanskelig situasjon. Mottakere av sosialhjelp har som regel lavere utdanning enn befolkningen ellers, og sammen med lav økonomisk kapital kan det gi en mindre investering i barnas humane kapital, som støtte under utdanning. I forhold til sosial kapital vil foreldre som har lav tilknytning til arbeidslivet i mindre grad kunne gi barna tilgang til jobbmuligheter og nettverk. De kan også i mindre grad være kanal for informasjon om arbeidslivets koder og normer. Det de imidlertid kan gi god informasjon om, er hvordan stønadssystemet fungerer.

En annen faktor som kan forsterke dette, er at mange sosialhjelpsmottakere gir uttrykk for negative opplevelser på sosialkontoret (Hjelmtveit 2004: 10). Ankepunktene dreier seg om vanskelig tilgjengelighet, lite informasjon, byråkratiske dokumentasjonskrav, skifte av saksbehandlere og lite

effektiv hjelp i forhold til selvhjulpenhet. Dersom sosialkontoret oppleves som en motpart kan det føre til en oppfatning om at det er en motstander man skal få mest mulig ut av, ikke en samarbeidspartner som kan bidra til en bedre fremtid som selvhjulpen.

Figur 6.4 Subjektiv fattigdom og mottak av sosialhjelp

Subjektiv fattigdom og andel mottatt sosialhjelp.

Lavinntektsutvalget N= 1624 i 2003 og 1055 i 2006. Kontrollutvalget N =310 i 2003 og 2006.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og mottak av sosialhjelp i 2003, i 2006, i 2009 og for bivariat sammenheng kontrollutvalg og lavinntektsutvalg samme år.

Det er en relativt høy grad av samvariasjon mellom den subjektive oppfatningen av egen økonomiske situasjon og mottak av sosialhjelp i undersøkelsen *Barns levekår*. Hele 45 prosent av familiene som føler seg fattige mottok sosialhjelp i 2003. Andelen var sunket til 37 prosent i 2006, en nedgang som trolig skyldes at et flertall av familiene i undersøkelsen fikk høyere inntekt, og at det er mulig at flere av de mest utsatte familiene falt fra. Det er som forventet en lavere andel blant dem som kan spare og som klarer seg akkurat som har mottatt sosialhjelp enn blant dem som ikke får pengene til å strekke til. Det foreligger imidlertid ikke opplysninger om de har søkt hjelp, men ikke fått. Det er mulig at en ennå høyere andel av familiene som føler seg fattige har søkt om sosialstønad, men ikke fått søknaden innvilget.

Når inntekt sammenholdes med sosialhjelpsmottak, blir bildet litt annerledes (ikke vist). Det er en fjerdedel av de med inntekt under fattigdomsgrensen som har mottatt sosialhjelp mot nesten halvparten blant de subjektivt fattige. Dette tyder på at det er en forventet sammenheng mellom det å ha lav inntekt og å motta sosialhjelp, men at det å anse seg som fattig i

større grad påvirker om man mottar sosialhjelp. Det kan altså se ut til at det å ha inntekt under fattigdomsgrensen ikke automatisk gjør at familiens økonomi oppfattes slik at man velger å benytte rettigheten eller muligheten det er å søke om sosialhjelp. Til tross for lav inntekt kan familiene ha andre strategier for å klare seg, som å arve klær og utstyr, ha lave boutgifter og så videre. Sannsynligheten for å motta sosialhjelp øker derimot dersom man samtidig er subjektivt fattig. Det tyder på at det er en eller flere tilleggsfaktorer som gjør at man da har høyere sannsynlighet for ikke å klare seg på andre måter og man velger å søke om hjelp.

Tallene viser at det å ha lav inntekt over tid ikke nødvendigvis gjør at en føler seg fattig, men at ved å føle seg fattig øker sannsynligheten for at man søker om sosialhjelp. Klientrollen som mottaker av sosialhjelp kan i stor grad bidra til at man fortsetter å føle seg fattig, både fordi det er en stadig påminning om egen økonomiske situasjon, men også da mange finner klientrollen nedverdiggende. Man skal heller ikke lukke øynene for at det å være klient over lang tid kan endre personenes oppfatning av seg selv og sin situasjon. For å få hjelp kan det i mange tilfeller være nødvendig å spille på svakheter og sykdom. Et for stort fokus på de negative sidene ved ens liv kan gjøre disse mer fremtredende. En vanskelig situasjon blir dermed vanskeligere, og fattigdomsfølelsen øker.

7 Deltakelse i arbeidslivet og antall forsørgere

Det kan argumenteres for at deltakelse i arbeidslivet kan bidra til at man i mindre grad føler seg fattig. Det samme gjelder å være to forsørgere i familien. Å være to gjør at man har noen å støtte seg på. Å ha et arbeid å gå til kan gi økt følelse av økonomisk trygghet og forutsigbarhet. Inntekt kan for eksempel bidra til økt valgfrihet på boligmarkedet og uavhengighet fra offentlige instanser, i tillegg til å øke kapitalen i familien.

7.1 Arbeid

Deltakelse i arbeidslivet kan gi både økonomiske og psykiske fordeler. Arbeidsinntekt er som regel høyere enn offentlige ytelser⁷. I tillegg gir deltakelse i arbeidslivet mulighet for forfremmelse og lønnsforhøyelser. Det må imidlertid bemerkes at det for store familier med høye bortgifter sjelden vil innebære en stor økonomisk endring å tre inn i arbeidslivet. Dette spesielt dersom det kun er en av forsørgerne som starter i arbeid og i et lavtlønnet yrke. Bortgiftene og høye utgifter til livsopphold kan gjøre at lønnen ikke strekker til, og noen av disse familiene vil fortsatt være avhengig av supplering fra sosialkontoret. I andre tilfeller kan lønnsinntekten overskride grensen for offentlige støtteordninger som for eksempel bostøtte og denne kan falle bort. I begge tilfellene vil den forventede økonomiske effekten av å delta i arbeidslivet utebli. Dette tilsier at deltakelse i arbeidslivet ikke utelukkende har positive effekter.

Andre gevinster ved å tre inn i arbeidslivet, er et større sosialt nettverk som kan gagne familien som helhet, men også gi gevinster for individet ved større sosial omgang, stolthet og selvutvikling. Dersom den forventede økonomiske forbedringen uteblir, kan disse effektene likevel være med å motvirke håpløshetsfølelsen. Ved å utvide nettverket sitt kan man lettere høre om

⁷ Ytelser som alders- og uførepensjon er basert på tidligere lønnsinntekt og vil sjelden overstige denne. Dagpenger, arbeidsavklaringspenger med mer er beregnet på bakgrunn av en viss prosentandel av tidligere inntekt (www.nav.no).

andre jobbmuligheter, men også historier om andre som har steget i gradene eller funnet mer lukrative jobbmuligheter. Troen på egne muligheter kan øke, og positivitet er en god kraft å ha med seg.

I dette utvalget, i perioden fra 2003–2009, blant husholdningene der en eller begge foreldrene stabilt er i arbeid, er det 89 prosent som aldri har vært subjektivt fattige. Kun én prosent av familiene er stabilt subjektivt fattige hele perioden. Det er blant dem som har vært utenfor arbeidslivet hele perioden at den høyeste andelen stabilt subjektivt fattige befinner seg. Dette var som forventet. Likevel, 34 prosent av familiene som er uten arbeid i hele seksårsperioden føler seg heller ikke fattige, til tross for manglende yrkesaktivitet, og 31 prosent føler seg ikke lenger fattige. En mulig forklaring på dette kan være innvilgelse av pensjon eller liknende som kompenserer for manglende arbeidsinntekt. En permanent ytelse fra NAV vil kunne gi samme type sikkerhet og forutsigbarhet som en arbeidsinntekt. For noen kan det å få innvilget en uførepensjon oppfattes som en anerkjennelse av at de har vært i en vanskelig situasjon. Anerkjennelsen kan dermed gi en oppfatning av bedre fremtidsutsikter og økt forutsigbarhet grunnet en varig ytelse.

Figur 7.1 Endringer i subjektiv fattigdom og endringer i tilknytning til arbeidslivet, prosent

		Enslig eller par, minst en stabilt i arbeid	Enslig eller begge i parforholdet mister arbeid	Enslig eller minst en i parforholdet får arbeid	Enslig eller par stabilt uten arbeid
Aldri subjektivt fattig	2003–2006	91	63	67	44
	2006–2009	91	73	69	57
	2003–2009	89	52	64	34
Stabilt subjektivt fattig	2003–2006	2	4	6	14
	2006–2009	2	9	4	11
	2003–2009	1	4	2	7
Ikke lenger subjektivt fattig	2003–2006	3	13	21	19
	2006–2009	4	2	16	17
	2003–2009	3	16	13	31
Blitt subjektivt fattig	2003–2006	3	19	7	23
	2006–2009	4	16	11	15
	2003–2009	4	16	7	7
Inn og ut av subjektiv fattigdom	2003–2009	3	13	13	21
Totalt (100%)	2003–2006	n= 802	n= 68	n= 90	n= 86
	2006–2009	n= 667	n= 45	n= 55	n= 53
	2003–2009	n= 609	n= 56	n= 84	n= 29

p < 0,001 for bivariat sammenheng endringer i subjektiv fattigdom og endring i tilknytning til arbeidslivet i 2003, i 2006 og i 2009

I treårsperiodene er det en tendens til samvariasjon mellom å miste jobben og å bli subjektivt fattig og motsatt. Dette bekrefter antagelsen om at subjektiv fattigdom henger sammen med deltakelse i yrkeslivet. Å være i arbeid gir lavere sannsynlighet for å være subjektivt fattig, men det å ikke ha arbeid gir ikke nødvendigvis subjektiv fattigdom.

7.2 Antall forsørgere i familien

Tidligere forskning har vist at familier med to forsørgere har bedre forutsetninger enn husholdninger med en enslig forsørger (Epland og Kirkeberg 2009). Man kan dele byrdene slik at de blir lettere, men også gledene som da kan bli større. Gifte mennesker er funnet å være lykkeligere enn enslige (Putnam 2001: 332). I tillegg er man potensielt to arbeidstakere. På den andre siden kan en trang økonomi føre til konflikter i hjemmet som går ut over trivselen. På samme måte som arbeid fremmer husholdningens sosiale kapital, gjør også antall forsørgere det. Både ved eventuell deltakelse i arbeidslivet, ved å forene to familier og to vennekretser, men fremfor alt ved at man vil ha to mennesker med ulike forutsetninger for å skape kontakt med naboer og andre. Potensielt sett vil den sosiale kapitalen både innad i husholdet og utad mot omverdenen kunne øke.

I denne undersøkelsen ser det også ut til at antakelsen om at stabile parforhold er forbundet med lavere fattigdomsfølelse, er riktig (ikke vist). Endringer i subjektiv fattigdom er sammenholdt med antall forsørgere i familien. Over 85 prosent av familiene med stabilt to forsørgere er aldri subjektivt fattige (n=695). På samme måte er det blant husholdningene der det er en enslig forsørger hele perioden, at en finner høyest andel stabilt subjektivt fattige. Av de enslige forsørgerne er tre fjerdedeler aldri subjektivt fattig i treårsperiodene og to tredjedeler i seksårsperioden (n= hhv 177, 137, 95). Det er stor bevegelse inn og ut av subjektiv fattigdom. Det tyder på at heller ikke det å være enslig forsørger er determinerende for om man føler seg fattig. Samtidig kan det se ut som om at det å være i et parforhold beskytter mot fattigdomsfølelsen.

Samlivsbrudd kan ha økonomiske konsekvenser og være en stor påkjenning i barnefamilier. Epland og Kirkeberg (2009: 66–67) finner at samlivsbrudd er den begivenheten i et barns liv som i størst grad påvirker sann-

synligheten for at de havner under lavinntektsgrensen. På samme måte er barn som bor i familier som går fra en til å bli to forsørgere, overrepresentert blant barn som forlater lavinnteksgruppen. Å flytte sammen med en partner er som regel gledesfylt selv om det også kan være problematisk når det er barn med i bildet. Det er derfor grunn til å tro at et samlivsbrudd i større grad kan føre til at en føler seg fattig enn det å få en ny partner. Dette blir bekreftet i vårt utvalg. I husholdningene med endret antall forsørgere er det en samvariasjon mellom samlivsbrudd og å bli subjektivt fattig, og å bli to forsørgere og ikke lenger føle seg fattig. Dette styrker ytterligere antakelsen om at det å være to forsørgere kan gi en positiv gevinst i forhold til å føle seg mindre fattig. Om den materielle effekten i form av høyere inntekt, eller den mer psykiske i form av delte bekymringer er størst bidragsyter, er det imidlertid ikke grunnlag for å si noe om her.

8 Sammenfall mellom fattigdomsindikatorerne

Å ha lav inntekt betyr ikke nødvendigvis å føle seg fattig, ha dårlig bolig eller å mangle forbrukssteder og nettverk. Å ha høy inntekt garanterer heller ikke en høy levestandard. Det er derfor foreslått at ved å benytte akkumulering/opphopning som mål fanger en bedre opp de som er fattige på flere indikatorer, og som kan sies å være de aller fattigste. Det er også grunn til å tro at de som er fattige etter flere indikatorer har andre sosioøkonomiske egenskaper enn de som kun er fattige etter et fattigdomsmål (Bradshaw og Finch 2003: 515). Litteraturen peker på at det typisk kun er mellom 40 prosent og 60 prosent sammenfall mellom direkte og indirekte indikatorer på fattigdom, det vil si mellom en deprivasjonsindikator og inntekt (Perry 2002). Lav grad av sammenfall innebærer at det er mulig å være fattig på en dimensjon uten å være det på en annen. Bradshaw og Finch (2001: 12) har funnet at de personene som er fattige på 3–4 dimensjoner har større sannsynlighet for å ofte, eller det meste av livet, ha vært fattige. Disse personene synes at fattigdommen er økende, synes at urettferdighet er den største årsaken til fattigdom, er misfornøyd med bopælen og står utenfor arbeidslivet. Det er imidlertid vanskelig å si hva som kommer først av disse faktorene, men det er meget trolig at det er en sammenheng og en gjensidig påvirkning. Gruppene som står i størst fare for å være fattige etter flere indikatorer er enslige forsørgere, store familier, og familier uten noen voksne i arbeid (Bradshaw og Finch 2003: 519).

Også i Norge er det liten grad av sammenfall mellom ulike typer fattigdom. I en undersøkelse er det funnet at i den norske befolkningen er én prosent eller mindre fattige på tre eller flere av indikatorerne inntektsfattig, boligfattig, økonomiske problemer, forbruksfattig og sosialhjelpsfattig (Fløtten m.fl 2001). Man kan da stille spørsmålet om man får det riktige bildet av hvem som er fattige ved å undersøke hopningstendenser, eller om hver av indikatorerne er uttrykk for ulike, men potensielt like problematiske forhold. Krishna (2010) har studert fattige i flere land, og finner at det ofte er en omforent oppfatning i samfunnet av når familier er fattige. Dette går ofte

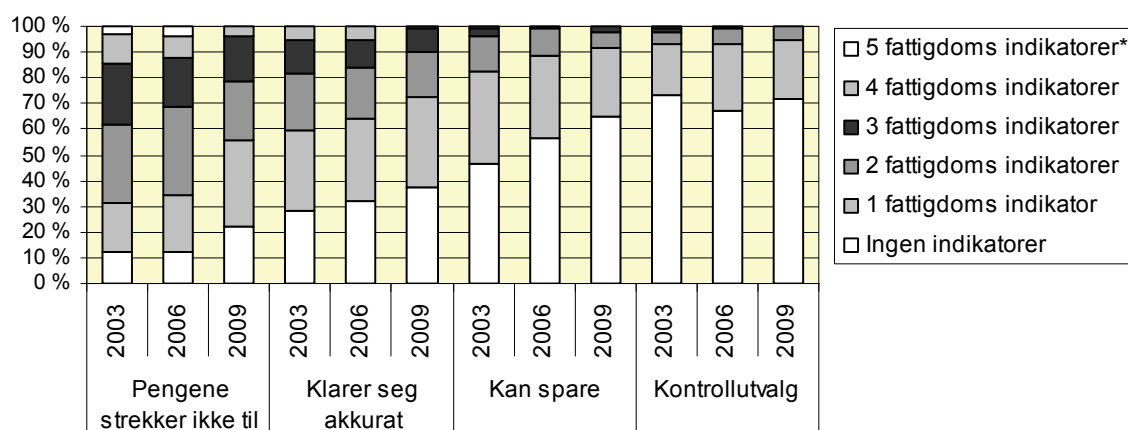
på hvilke basisbehov som kan dekkes og ikke. Dessverre vil det ikke være like lett å komme frem til en slik enighet i Norge i dag da man har ulike prioriteringer så snart basisbehovet er dekket, det vil si mat, bolig og klær.

I spørreskjemaene til prosjektet *Barns levekår* er fenomenet fattigdom belyst ved tre levekårsindikatorer i tillegg til inntekt. Forbruksfattigdom, boligfattigdom og subjektiv fattigdom. Det er ikke mange familier som har problemer på alle disse indikatorene, men de som har det kan sies å være ekstremt fattige. I 2003 var det fire prosent (N=1622) av familiene som var fattige etter alle de tre dimensjonene (Skevik 2004: 59). Denne andelen var sunket til tre prosent i 2006 (N=1055). Nærmere analyser viser at denne gruppen har en sterk overrepresentasjon av innvandrersfamilier, og består nesten utelukkende av enslige forsørgere eller toforsørgerfamilier uten arbeidsinntekt (Grødem 2008b: 94). I 2009 er andelen ytterligere sunket til to prosent (N=1015), og ikke-vestlige familier er overrepresentert også nå (Ugreninov 2010: 93).

Ved å legge sammen de benyttede fattigdomsindikatorer inntekt, forbruksfattigdom, sosial fattigdom, boligfattigdom og mottak av sosialhjelp og sammenholde med subjektiv fattigdom, ser vi at det er forskjell mellom gruppene på grad av opphopning. Allerede i 2003 er 31 prosent av hele lavinntektsutvalget ikke lenger fattige etter noen av indikatorene (N=1602, ikke vist). Det kan synes som om disse husholdningene kun hadde forbigående lav inntekt. Denne andelen var steget til 49 prosent i 2009 (N=1033, ikke vist). Tallene er imidlertid ikke helt sammenliknbare da mottak av sosialhjelp ikke er regnet med i 2009.

Når subjektiv fattigdom sees opp mot antall fattigdomsindikatorer (figur 8.1), er det tydelig en tendens til at de husholdningene som føler seg fattige har en større opphopning av problemer enn de som opplyser at pengene strekker til eller at de kan spare. Der opp mot halvparten av de som kan spare ikke er fattige etter noen av fattigdomsindikatorer, er dette kun en mindre andel blant de subjektivt fattige. Det kan bekrefte antakelsen om at disse familiene har andre sosioøkonomiske kjennetegn enn familiene som ikke er subjektivt fattige. Det tyder på at det kan være vanskelig å komme ut av fattigdommen og at det er nødvendig med tiltak på flere områder.

Figur 8.1 Subjektiv fattigdom og antall fattigdomsindikatorer

Fattigdomsindikatorer: boligfattigdom, forbruksfattigdom, sosial fattigdom, inntekt under fattigdomsgrensen og mottak av sosialhjelp (ikke i 2009). Lavinntektsutvalget N= 1602 i 2003, 1026 i 2006 og 1033 i 2009. Kontrollutvalget N= 306 i 2003, 232 i 2006 og 237 i 2009.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng subjektiv fattigdom og antall fattigdomsindikatorer i 2003, i 2006, i 2009 og for bivariat sammenheng kontrollutvalg og lavinntektsutvalg samme år.

*Kun inntil 4 indikatorer i 2009

Det blir ofte antatt at de fattige er passive og mangler handlefrihet. Andre studier derimot viser at både barn og voksne har ulike strategier for å håndtere fattigdom (Redmond 2008: 1). Ut fra resultatene her kan en ikke si noe om passivitet. Det kan se ut til at manglende handlefrihet kan være med å bidra til at man blir fattig på flere områder, noe som igjen kan gi en avmaktfølelse. På den måten kan det å være fattig på flere områder lede til en negativ spiral. Man kan i tillegg se at det i 2003 var større avstand til kontrollgruppen for de som kunne spare enn det var i 2009, et tegn på at denne gruppen nærmer seg gjennomsnittet i befolkningen.

De subjektivt fattige familiene er i større grad fattige etter flere indikatorer enn både de andre familiene i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Barna i disse familiene er derfor i større grad utsatt for en kombinasjon av lav inntekt, mottak av sosialhjelp, dårlige boforhold, forbruksfattigdom og et dårlig sosialt nettverk, noe som ikke er en ideell forutsetning. Det er også rimelig å anta at disse familiene skiller seg sosioøkonomisk fra resten av befolkningen. Resultatet er at disse barna i større grad enn andre barn kan være utsatt for problemer i oppveksten, og det er mer sannsynlig at barna fra disse familiene viderefører foreldrenes knappe ressursituasjon.

9 Hva påvirker i størst grad subjektiv fattigdom?

For å finne ut hvilke av de uavhengige variablene som har sterkest sammenheng med subjektiv fattigdom, er det foretatt en logistisk regresjon. Det er ikke mange av variablene i regresjonen som er signifikante alle årene. De som er det, er de variablene det er argumentert for at er mål på bakenforliggende faktorer, ikke egentlige mål i seg selv. Merk videre at de variablene som inngår i modellen kan påvirke hverandre på komplekse måter. De mønstrene som finnes kan ikke sies å være årsakssammenhenger, kun korrelasjoner.

9.1 Inntekt

Ved å kun se på inntektsmobilitet i forhold til subjektiv fattigdom, finner vi at det bare er det å ha en stabil inntekt over fattigdomsgrensen som signifikant motvirker sannsynligheten for å føle seg fattig alle årene. Det å ha en oppadgående inntektsmobilitet har en tilsvarende effekt to av årene. Med andre ord er det størst sjanse for å føle seg fattig når man har en stabilt lav inntekt. Dette før det kontrolleres for andre variabler.

Odds ratio forblir relativt lik alle tre årene for de som har en inntekt stabilt over fattigdomsgrensen, mens den fluktuerer i større grad for de andre inntektsmønstrene. Dette kan vanskelig forklares ut fra foreliggende data. En svakhet ved analysen er at inntektsmobilitet kun er sett de tre foregående årene før familien ble spurt om sin økonomiske situasjon. Det kan derfor være endringer som har skjedd rett før de har svart på spørsmålet som kan ha påvirket oppfatningen av situasjonen. Det kan også være at inntektsendringene påvirker i noe ulik grad avhengig av hvor i inntekts opp- eller nedgangen husholdningen er.

Inntekt mister i større grad sin signifikante forklaringskraft når det kontrolleres for de direkte fattigdomsmålne, og ved et par tilfeller endres fortegnet slik at det å ha stabil inntekt under fattigdomsgrensen er mer fordelaktig enn varierende inntektsmobilitet. Det er et tegn på at de andre fattigdomsmålne kan være viktigere enn effektene inntekt har på subjektiv

fattigdom. Inntekt generelt får tilbake noe av sin signifikans når det kontrolleres for deltakelse i yrkeslivet og antall forsørgere, men det er ikke et entydig signifikant mønster. Det fremkommer dog at det å ha høyere inntekt minsker sjansen for å føle seg fattig.

9.2 Direkte fattigdomsmål

Av de direkte fattigdomsmålene er boligfattigdom, mottak av sosialhjelp, å mangle sosialt nettverk og om familien har vært på ferie siste året, tatt med. Både boligfattigdom og å motta sosialhjelp har sterk positiv, signifikant effekt alle årene. Å ikke ha vært på ferie siste år, er her tatt med som en indikator på materiell deprivasjon ettersom en så stor del av utvalget hadde fryser, oppvask- og vaskemaskin. I tillegg vil det å reise på ferie eller ikke, ha en stor innvirkning på barna. Denne variabelen har en sterk positiv til dels signifikant effekt. Også det å mangle sosialt nettverk har en påvirkning i samme retning. Denne ser ut til å miste signifikans over tid, også når det kontrolleres for yrkesdeltakelse og antall forsørgere. Det er mulig at disse variablene kan mediere for å ikke ha et større nettverk av andre venner og bekjente.

Påstanden om at boligfattigdom og det å motta sosialhjelp er med på å synliggjøre husholdningens økonomiske situasjon og motvirker en eventuell adaptasjon av preferanser, er dermed styrket. Der økonomisk knapphet kan skyves under teppet på andre områder, er disse to med på å minne om virkeligheten. Som nevnt tidligere, er det en forutsetning at man har lav inntekt og anser at man behøver økonomisk hjelp for å søke om sosialhjelp. Det er derfor ikke overraskende at effekten er så sterk. At bolig derimot har en så sterk effekt i motsetning til inntekt, er tankevekkende. Det er ikke klart at inntekt har mistet forklaringsstyrke når det kontrolleres for de direkte fattigdomsmålene, men det er rimelig å anse at det ikke er inntekt som alene bestemmer boligstandard. Andre årsaker er med og begrenser valgmulighetene på boligmarkedet.

Tabell 9.1 Logistisk regresjon. Avhengig variabel: Pengene strekker ikke til/ subjektiv fattigdom

	2003		2006		2009		2003		2006		2009	
	OR		OR		OR		OR		OR		OR	
Inntektsmobilitet												
Inntekt under fattigdomsgrensen	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref	Ref
Inntekt over fattigdomsgrensen	,252**	,401**	,414*	,674	,567	,420*	,587*	,567	,587*	,654	,420*	,654
Oppadgående inntektsmobilitet	,662**	,405**	,990	,454*	,909	,985	,422*	,909	,422*	,961	,985	,961
Nedadgående inntektsmobilitet	,842	,813	,652	,754	,348	,713	,674	,348	,674	,196*	,713	,196*
Variierende inntektsmobilitet	1,042	,668	1,223	1,101	,744	1,229	,959	,744	,959	,460	1,229	,460
Direkte fattigdomsmål												
Boligfattig			2,412**	2,355**	2,925**	2,361**	2,147**	2,925**	2,147**	2,736**	2,361**	2,736**
Mottatt sosialhjelp			3,677**	4,767**		3,681**	3,066**		3,066**		3,681**	3,066**
Mangler sosialt nettverk			1,546*	1,638*	1,425	1,497*	1,540	1,425	1,540	1,272	1,497*	1,272
Vært på ferie siste år			2,161**	1,572	2,265**	2,077**	1,412	2,265**	1,412	1,587	2,077**	1,587
Arbeidsmobilitet												
Stabilt uten arbeid												
Stabilt en eller begge i arbeid												
Fra arbeid til begge arbeidsledige												
Fra begge uten til minst en i arbeid												
Antall forsørgere i husholdningen												
Stabilt eneforsørger												
Fra 1 til 2 forsørgere												
Fra 2 til 1 forsørger												
Stabilt 2 forsørgere												
Andre variabler												
Fremtidstro												
Barnets alder												
** p < 0,01												
* p < 0,05												
			1,971**	1,774	1,563	,844	1,42	1,563	1,774	1,067	1,971**	1,067

9.3 Arbeid og antall forsørgere

Variablene deltakelse i arbeidsmarkedet og antall forsørgere er lagt til ut fra en antakelse om at det å være i jobb og å være to gir økt opplevelse av trygghet og forutsigbarhet. Effekten av å være i arbeid eller å komme i arbeid er positiv på fattigdomsfølelsen. Dette kan ikke sies å være overraskende funn. Effekten av å miste arbeid derimot er noe uklar. I 2006 var den positiv, mens i 2009 var den sterkt negativ. Dette tyder på at for de arbeidsføre er det en fordel å være i arbeid. At det er uklart hvilken effekt det har å miste arbeid, kan skyldes faktorer som sykdom og det å motta uførepensjon. Økonomisk sett vil det å motta en varig pensjon gi noe av den samme forutsigbarheten som å være i arbeid.

Å være to forsørgere i familien har en signifikant reduserende effekt på oddsen for å føle seg fattig, i motsetning til referansekategorien, å være konstant enslig forsørger. Den samme effekten har både samlivsbrudd og å flytte sammen med ny partner, men her er samvariasjonen ikke signifikant. Det er imidlertid ikke mulig å slå fast om effekten av å ha et stabilt parforhold er en direkte økonomisk konsekvens, eller mer psykologisk i form av økt støtte og deling av byrdene. Det er imidlertid rimelig å anta at det å være to også er en medierende faktor i likhet med boligfattigdom og det å motta sosialhjelp. Det gir økt forutsigbarhet, økt sosialt nettverk og ikke minst potensielt dobbelt så høy inntekt som for aleneforsørgende.

9.4 Fremtidstro og barnets alder

Respondentene er spurt om de tror at situasjonen vil bedre seg i fremtiden. Sammenhengen er sterkt positiv og tilsier at de som har håp om en forbedring har mindre sjanse for å føle seg fattig. Dette er i samsvar med teorien om adaptive preferanser og «character planning». Ved å sette pris på det en har, men samtidig ønske mer, vil man i større grad kunne bruke frustrasjonen positivt for å forbedre situasjonen. Dette muligens i motsetning til de som har resignert til hvordan tingenes tilstand er. Sammenhengen er sterkere og signifikant i 2003 der antall forsørgere og arbeidsmarkedstilknytning ikke er med. Det viser seg at denne påvirkningen er sterkere og signifikant ($p < 0,04$) også i 2006 dersom de samme variablene utelates (ikke vist). Det

kan tas til inntekt for antakelsen om at det å være to forsørgere og i arbeid også til en viss grad gir fremtidstro og trygghet, ikke utelukkende potensielt høyere inntekt.

Den siste variabelen som er lagt til, er barnets alder. Denne er lagt til ut fra en antakelse om at eldre barn har større krav til klær og utstyr, og dermed potensielt kan kreve større andeler av familiens økonomiske ressurser. Da det er en longitudinell undersøkelse blir barna i utvalget naturligvis eldre mellom hvert målepunkt. I 2003 var de gruppert i aldersgruppene 6–9 år og 10–12 år, i 2006 9–12 år og 13–15 år, og i 2009 12–15 år og 16–19 år. Da sammenhengen i 2003 er negativ kan det tyde på at barna må ha en viss alder før de bidrar til en følelse av fattigdom. I 2006 er effekten av den positiv og i 2009 tilnærmet 0. Dette kan tilsi at barna ikke vil bidra til fattigdomsfølelsen jo eldre de blir. Det kan igjen skyldes at de ved 16-årsalderen kan begynne å tjene egne penger. De vil derfor kunne betale for aktiviteter, klær og så videre selv. Sammenhengen er imidlertid ikke signifikant.

Modellen kan i stor grad forutsi hvem som ikke vil være subjektivt fattige. Ved å ikke ha boligproblemer, ikke motta sosialhjelp, reise på ferie, være i arbeid og ha en partner, vil man lettere unngå å føle seg fattig. Det motsatte vil øke sjansen for å kjenne seg fattig. Ved å kun konsentrere seg om inntekt kan høy og lav inntekt være med på å forklare subjektiv fattigdom, men denne sammenhengen mister signifikans når det blir kontrollert for andre fattigdomsfaktorer. Det kan dermed se ut til at økonomiske faktorer alene ikke tar inn hele kompleksiteten ved fattigdommen. Forklaringen vi sitter igjen med, er at variasjonen må skyldes individuelle faktorer som ikke er kontrollert for i denne undersøkelsen. Både foreldrenes psykiske og somatiske helse og rusbruk, og foreldrenes forbruksmønster, kan være interessante å utforske videre i denne sammenhengen.

10 Hvordan har barna i disse familiene det?

Fokuset har hittil vært på hvordan de voksne i familien oppfatter sin økonomiske situasjon. Nå skal det handle om barna. Det er liten tvil om at fattigdom påvirker barnas oppvekst, men det er usikkert på hvilken måte. Backe-Hansen har gjennomgått 36 studier av barnefattigdom, og skriver at «litteraturen ser ut til å enes om at en oppvekst i fattigdom medfører at barn og unge eksponeres for en rekke risikofaktorer i tillegg til, og som en konsekvens av, fattigdommen» (2004: 18). I flere av studiene fant hun at «den observerte effekten av familieinntekt på barn og unges velbefinnende og utvikling enten reduseres eller ikke lenger er statistisk signifikante når virkninger av mediatorer som familiefungering og ulike påvirkninger fra oppvekstmiljø og nabolag trekkes inn» (Ibid: 10). Dette er i tråd med foreldrenes syn på familiens økonomi beskrevet tidligere i notatet. Inntekt alene gir et lite nyansert bilde på hvorfor noen føler seg fattige. Via regresjonsanalysen er det funnet at bolig, mottak av sosialhjelp, yrkesdeltakelse og antall forsørgere i familien, er de av de undersøkte faktorene som i størst grad påvirker hvorvidt intervjupersonen oppfatter familien som fattig. Inntekt er heller ikke uten innflytelse. Det er også argumentert for at boforholdene og mottak av sosialhjelp har liten egen verdi, men heller er uttrykk for bakenforliggende faktorer. Dette kan være manglende sosial kapital, psykiatri, rus, annen kultur eller lite konformitet med samfunnet rundt.

10.1 Barnas oppfatning av familiens økonomi

Å være et fattig barn i Norge handler om å mangle det vanlige barn har (Ibid: 31). Den moderne barndommen innebærer at man har tilgang på utstyr og aktiviteter i likhet med andre. Fra tidligere forskning vet man at mange foreldre opplyser at de forsøker å skjerme eller prioritere barna så langt det er mulig (Sandbæk 2004: 162; Sandbæk og Grødem 2009: 520; Thorød 2006; Redmond 2008; Adelman m.fl. 1999). Det skal her presiseres at det er de foreldrene som deltar i undersøkelsene som en finner at prioriterer barna. Frafallet i denne typen undersøkelser er stort, og en kan spekulere i hvorvidt

det er en sammenheng; om de som ikke klarer å prioritere barna faller fra (Sandbæk og Grødem 2009: 192).

Å skjerme kan forstås som strategier for å hindre eller dempe negative følger av at familieøkonomien kan begrense mulighetene for å oppnå det som er vanlig blant barn flest (Thorød 2006: 13). Foreldrene kan prioritere barna fremfor egne behov, de kan forsøke å oppfylle barnas materielle behov eller de kan omdefinere familiens verdier ved å vektlegge ikke-materielle behov. Andre undersøkelser har funnet at beløpet brukt på barna varierer lite uavhengig av inntekt, noe som tilsier at de fattige bruker en større andel av inntekten sin på barna (Adelman m.fl 1999: 5). Flere av mødrene i *Barns levekår*-undersøkelsen fant stolthet og verdighet i å kjøpe brukt og på salg for å gi barna ski, sykler, klær og så videre (Thorød 2006). Man kan si at denne omskrivingen av verdier for enkelte er en adaptasjon av preferansene av typen «character planning».

Å skjerme barna fra følgene av den økonomiske fattigdommen, er bare mulig inntil en viss grense. Barn har generelt lav kunnskap om familiens inntekt, spesielt de minste barna. Likevel, de fleste foreldrene i den kvalitative delen av *Barns levekår*-undersøkelsen valgte å være åpne om familiens økonomiske situasjon for å kunne gi barna en begrunnelse for at de ikke kunne få alle ønsker oppfylt (Ibid: 8). Barna er dermed inkludert i familieøkonomien.

Barna er aktive deltakere og bruker mange strategier for å beskytte foreldrene og for å tilpasse seg det å leve med lav inntekt (Redmond 2008: 4). De unngår å fortelle foreldrene om ting de ønsker seg eller ting de vil være med på ettersom de vet at foreldrene ikke vil kunne betale for det (Moshuus m.fl. 2010: 47; Thorød 2006: 47). Barna kan på denne måten ekskludere seg selv fra aktiviteter jevnaldrende er med på for å skjerme foreldrene. Dette kan også være et eksempel på barns adaptasjon av preferanser; de gjør en negativ hendelse om til et positivt valg (Redmond 2008: 7). Foreldrene i undersøkelsen opplyser at dette er et evig dilemma; åpenhet om økonomien samtidig som de ønsker at barna skal være med på aktiviteter og ikke være annerledes enn de andre barna (Thorød 2006). Det kan altså være en toveis beskyttelse i familien. Foreldrene ønsker å skjerme barna samtidig som barna skjermer foreldrene. På den andre siden kan foreldrenes handlinger ekskludere barna fra venner og aktiviteter. Dette dersom

foreldrene ikke bruker pengene fornuftig eller prioriterer barnas integrering blant de jevnaldrende (Redmond 2008: 6).

Barna i undersøkelsen *Barns levekår* er spurt om hvordan de vil betegne familiens økonomi. Svarene er sammenholdt med foreldrenes oppfatning av familiens økonomiske ressurser (tabell 10.1). Det er svært lav grad av sammenfall mellom foreldrenes og barnas beskrivelse av situasjonen. Blant familiene som er subjektivt fattige, er det mellom 16 og 20 prosent av barna som også mener at familiene har dårlig eller svært dårlig råd mot 5 og 1 prosent i hhv. familiene som klarer seg akkurat og som kan spare. I kontrollutvalget er det i 2009 ingen som sier at familien har dårlig råd til tross for at det er familier med lav inntekt også her. Dette kan tilsi at foreldrene i de subjektivt fattige familiene i lavere grad enn andre foreldre klarer å skjerme barna. Det kan også være at dårlige boligforhold og mottak av sosialhjelp er faktorer som ikke kan holdes skjult for barna, og som derfor påvirker deres oppfatning.

I den andre enden er det mellom en tredjedel og halvparten av barna i de subjektivt fattige familiene som opplyser at familien har god eller veldig god råd. Det tyder på at disse foreldrene har klart å prioritere barna selv om de selv mener at pengene ikke strekker til.

Tabell 10.1 Foreldrenes subjektive fattigdom og barnas oppfatning av familiens økonomi, prosent

		Veldig god eller god	Verken god eller dårlig	Dårlig eller veldig dårlig	Total (100%)
Pengene strekker ikke til	2003	37	42	20	n= 99
	2006	52	32	16	n= 139
	2009	33	51	16	n= 122
Klarer seg akkurat	2003	46	49	5	n= 301
	2006	58	37	5	n= 436
	2009	48	47	5	n= 407
Kan spare	2003	69	31	1	n= 213
	2006	79	20	1	n= 446
	2009	73	26	1	n= 495
Kontrollutvalget	2003	70	28	2	n= 150
	2006	71	28	1	n= 230
	2009	72	28	0	n= 239

N er mindre i 2003 da de minste barna ikke fylte ut eget spørreskjema.

p<0,001 for bivariat sammenheng foreldrenes subjektive fattigdom og barnas oppfatning av familiens økonomi i 2003, i 2006, i 2009 og p<0,04 for bivariat sammenheng kontrollutvalg og lavinntektsutvalg samme år.

Dersom familiens inntektsmobilitet og barnas oppfatning av økonomien sammenholdes, er det også der en tendens til at barna i familier med vedvarende inntekt under fattigdomsgrensen rapporterer om dårlig råd (ikke vist). Dog i mye mindre omfang, 6–9 prosent. Tilsvarende tall for barn i familier med inntekt konstant over fattigdomsgrensen, er 2–3 prosent. Det er flere enn blant familiene som kan spare. Det er liknede differanser blant barna som opplyser at familien har god råd. Dette kan være et uttrykk for at familier med lav inntekt i større grad klarer å beskytte barna enn familier som anser seg selv som fattige. Det kan bekrefte antakelsen om at forhold som familiefungering kan mediere for lav inntekt. Det kan også være bekræftelse på at dersom familien er fattige etter flere fattigdomsindikatorer slik subjektivt fattige familier oftere er, er det vanskelig å skjule dette for barna.

Barns og foreldres forventninger om hvilke ting en trenger og hva man kan være med på vil divergere, og ikke alle barn har en oppfatning av hva ting koster. Det kan forklare noe av differansen mellom foreldrenes og barnas oppfatning av økonomien. Likevel, når barna ikke spør om ting og heller klarer seg uten for å beskytte foreldrene, kan dette tyde på at de er klar over at utgiftene er for høye relativt til familiens økonomi. I tillegg er det stigmatiserende å være fattig, noe som kan gjøre at barna i større grad underreporterer fattigdom for ikke å havne i denne kategorien (Sandbæk 2007: 191; 2009: 520). Det er også en tendens til at barn ønsker å beskytte foreldrene og i lavere grad rapporterer om dårlig råd. Det kan derfor tenkes at differansen mellom de subjektivt fattige familiene og andre ville blitt ennå større, og at det kunne vært større samsvar mellom barna og foreldrenes evaluering av situasjonen.

10.2 Barnas forhold til foreldrene

Det at barna i de subjektivt fattige familiene i større grad anser seg som fattige enn barn i familier med lav inntekt, vitner om at inntekt kun er en del av bildet. Det er sjelden at en barnefamilie vil gå på sosialhjelp over tid dersom det ikke er andre faktorer enn dårlig råd som spiller inn. Det er også sannsynlig at et flertall av barnefamiliene vil forsøke å oppgradere boligstandardens dersom det er mulig. Nordmenn legger ned mye arbeid og penger i boligen, og det ville være overraskende om familiene i utvalget var

svært annerledes. Årsaker til at resultatet likevel blir et annet, er mest sannsynlig en kombinasjon av foreldrenes utdanning, bakgrunn og yrkesaktivitet, bruk av rusmidler, forbruksmønster og grad av integrering i det norske samfunnet. Dette influerer på barna. Undersøkelser viser at barn som lever opp i fattigdom kan lære å være fattige. Dette påvirker i neste rekke deres økonomiske handlemåte og deres forventninger og forhåpninger for fremtiden (Shropshire og Middleton 1999 referert i Moshuus m.fl 2010).

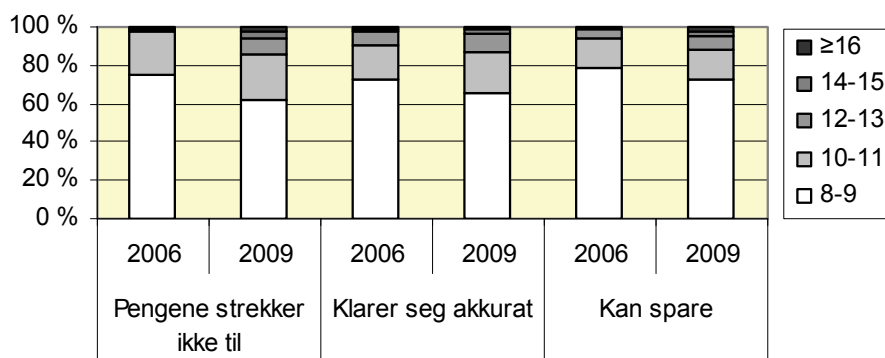
Foreldrenes omsorgsutøvelse er en viktig mediator for virkningene av fattigdom og økonomisk knapphet på barn og unges velbefinnende og utvikling (Redmond 2008: 4; Backe-Hansen 2004). I henhold til familiestressmodellen vil barn og unge primært oppleve økonomisk stress via foreldrenes måte å håndtere økonomisk press på. Dersom foreldre som opplever fattigdom eller økonomisk knapphet ikke får dårligere emosjonell helse, ikke høyner konfliktnivået seg imellom eller trekker seg følelsesmessig tilbake fra hverandre og ikke får dårligere foreldreferdigheter kan konsekvensene for barna bli langt mindre alvorlig (Backe-Hansen 2004: 139). Underlid (2005) finner i sin undersøkelse at det å ha økonomiske problemer har negative psykiske effekter på individene over tid. Halvparten av respondentene i hans undersøkelse rapporterer om at de er mer uvennlige og mer nervøse og redde, to tredeler er mer skamfulle, fire femtedeler sier at de er mer irritable, mer opprørte, har angst og så godt som alle har større grad av indre uro. Det skal derfor godt gjøres å ikke la den økonomiske situasjonen påvirke barna. Foreldrenes håndtering av økonomisk knapphet er ikke undersøkt i dette notatet.

Investeringshypotesen på den andre siden, sier at årsaken til at barn fra fattige familier tenderer til å skåre dårligere på kognitive tester, er foreldrenes manglende evne til å investere i stimulerende leker og aktiviteter i og utenfor hjemmet (Backe-Hansen 2004: 125). I tillegg til at interaksjonen mellom foreldre og barn kan være mindre tett, og det er mindre struktur i og utenfor hjemmet (Dearing 2008: 362). Disse barna kan med andre ord få mindre kulturell kapital fra sine foreldre.

Barna i undersøkelsen *Barns levekår* er stilt spørsmål om sitt forhold til foreldrene. Indeksen måler både foreldrenes støtte og kontroll. På bakgrunn av disse spørsmålene er det laget en indeks der det er mulig å få mellom 8 og 24 poeng. 8 poeng indikerer et godt forhold til foreldrene. Sammenholdt

med foreldrenes oppfatning av familiens økonomi er det en skjevhet mot at barna i familier som er subjektivt fattige har et noe dårligere forhold til sine foreldre enn barn i familier som kan spare. For alle grupper kan en se at forholdet til foreldrene ikke bedres over tid, noe som for så vidt er å forvente ettersom flere og flere av barna kommer i puberteten, noe som kan være en vanskelig alder. Dette bekreftes av andre studier som også finner at eldre barn kan være mer kritiske til sine foreldre, noe som har sammenheng med mer uavhengighet og selvbestemmelse (Sandbæk 2009: 523).

Figur 10.1 Foreldrenes subjektive fattigdom og barnas oppfatning av forholdet til foreldrene⁸.

Indeks fra 8-24 der 8 indikerer et godt forhold. N= 1029 i 2006 og 1026 i 2009.

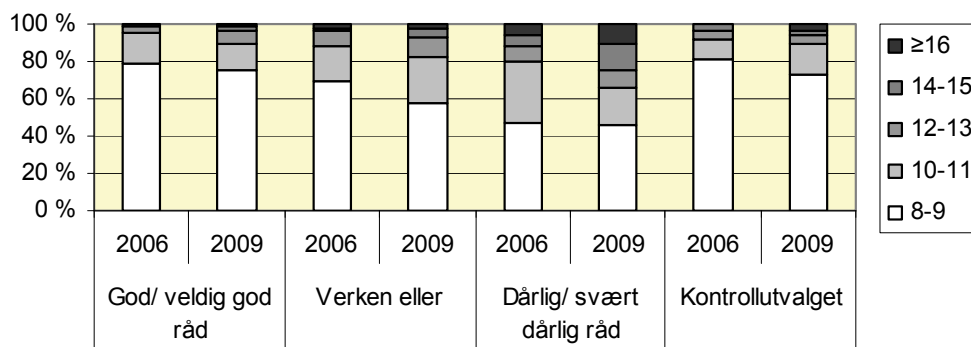
p < 0,02 for bivariat sammenheng foreldrenes subjektive fattigdom og barnas oppfatning av forholdet til foreldrene i 2006, ikke signifikant i 2009.

Familiens økonomi i seg selv har ikke stor direkte effekt på barnas utvikling (Dearing 2008: 326). Effekten er i større grad overført til barna via deres omgivelser og psykososiale opplevelser. Dette kan stemme også i denne undersøkelsen da foreldrenes oppfatning av økonomien ikke ser ut til å ha sterk direkte effekt på barnas forhold til sine foreldre (figur 10.1). Det er ikke

⁸ Indeksen forhold til foreldrene er basert på følgende utsagn: Foreldrene mine godtar meg som jeg er, Jeg forteller foreldrene mine om problemene mine hvis jeg har noen, Foreldrene mine forstår meg, Jeg stoler på foreldrene mine, Foreldrene mine legger merke til det når jeg er trist eller lei meg, Foreldrene mine pleier å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden, Foreldrene mine kjenner de fleste vennene som jeg er sammen med i fritiden, Det er viktig for foreldrene mine å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden. Svaralternativ: Stemmer helt, stemmer godt, stemmer, stemmer ikke særlig godt, stemmer ikke i det hele tatt. Omkodet til tre verdier, stemmer godt, stemmer og stemmer ikke.

stor forskjell mellom familiene som kan spare og de som opplyser at pengene ikke strekker til. Dette bildet endres ved å undersøke barnas oppfatning av familieøkonomien og deres forhold til sine foreldre (figur 10.2). Barna som oppfatter familiens økonomi som dårlig eller svært dårlig, har også et noe dårligere forhold til sine foreldre enn barn som vokser opp med en oppfatning om at familien har en god økonomi. Det kan derfor se ut som om foreldrene som ikke klarer å beskytte barna mot de økonomiske konsekvensene av å ha dårlig råd, heller ikke har den samme kontakten med barna sine som andre foreldre. Det skal nevnes at det knapt var noen som opplyste å ha et dårlig forhold til sine foreldre.

Figur 10.2 Barns subjektive fattigdom og barnas oppfatning av forholdet til foreldrene.

Lavinntekstutvalget N= 1029 i 2006 og 1054 i 2009. Kontrollutvalget N= 233 i 2006 og 239 i 2009.

$p < 0,001$ for bivariat sammenheng barnas oppfatning av familiens økonomi og forhold til foreldrene i 2006 og i 2009, ikke signifikant bivariat sammenheng kontrollutvalget og lavinntekstutvalget

Det er vanskelig å si hvilken variabel som er avhengig og uavhengig, men det er et samspill mellom familiens økonomi og barnas oppfatning av denne. Foreldrenes håndtering av opplevde knappe økonomiske ressurser kan påvirke deres forhold til barna. Økonomi har i så fall kun en indirekte effekt via foreldrenes håndtering av denne. Økonomisk knapphet kan føre til stress for foreldrene som igjen kan påvirke forholdet deres til barna. Økonomisk knapphet kan påvirke foreldrenes mentale helse og humør som går ut over hvordan de er foreldre for sine barn (Dearing 2008). Det kan se ut som om det er store endringer i skåren blant barna som opplever at familien har svært dårlig økonomi. Sammenhengen er signifikant, men antallet som anser at familien har dårlig eller svært dårlig råd er lite ($n = 51/49$).

Barnas forhold til foreldrene kan si noe om familiens sosiale kapital. Gode relasjoner innad i familien kan være en buffer mot vanskelige livsvilkår (Sandbæk 2009; Backe-Hansen 2004: 59). Nærhet og involvering i omsorgs-utøvelsen vil kunne gi bedre skoleprestasjoner, vennerelasjoner og selvtillit samt færre tilpasningsproblemer (Backe-Hansen 2004: 139). På samme måte vil relasjoner i oppveksten kunne påvirke relasjoner en får senere i livet. Barna som opplever familiens økonomi som dårlig ser ut til å ha en noe svakere relasjon med sine foreldre. Det kan tyde på lavere grad av tillit i familien og mindre følelsesmessig kontakt mellom barn og foreldre. Det er grunn til å tro at disse barna vokser opp i familier med lavere sosial kapital enn sine jevnaldrende. Det kan igjen gi seg utslag i lavere kulturell og human kapital som manifesterer seg i skolegang og aspirasjoner for fremtiden.

Det kan se ut til at investeringshypotesen er en mulig forklaringsvariabel i denne sammenhengen. Det er manglende interaksjon mellom foreldre og barn, noe som gir mindre overføring av kulturell kapital og grunnlag for kognitiv utvikling. Man kan også argumentere for at en for stor grad av adaptasjon av preferanser vil ha den samme effekten; disse barna lærer å være fattige og vil ikke sette seg like høye mål som andre barn (Sandbæk 2007: 191).

Mennesker utsettes for beskyttende faktorer og risikofaktorer på tre nivå: i nabolaget, i familien, og ved individuelle trekk som intelligens og sosiale ferdigheter (Backe-Hansen 2004: 212). Flere av barna som vokser opp i familier som er subjektivt fattige er i større grad enn andre barn utsatte for det som kan kalles uheldige omstendigheter. Dette skyldes spesielt det faktum at det er større sjanse for at en subjektiv fattig familie er fattig etter flere indikatorer enn andre familier. Det er større sjanse for at barna vokser opp i dårligere boliger og i dårligere nabolag. Det er også større sjanse for at de er barn av en enslig forsørger eller vokser opp i en familie med mange barn, og det er større mulighet for at de har foreldre med en løs kontakt til arbeidsmarkedet. Samlet sett gjør det at disse barnas kapitaler vil være mindre enn andre barns. Det kan igjen påvirke sannsynligheten for at de tar en utdanning, kan benytte nettverk for å få arbeid og så videre, men også sjansen for at de selv vil bli sosialklienter og ha reduserte muligheter på bolig- og arbeidsmarkedet.

En svensk studie viser at ungdom som ofte eller stadig bekymrer seg for familiens økonomi har flere psykosomatiske symptomer enn andre (Ibid: 115). Dette kan også skyldes de bakenforliggende årsakene til knappheten. Foreldrenes mentale helse kan påvirke barna på samme måte som det å vokse opp i hjem preget av rus og vold. Et lite sosialt nettverk kan begrense barnas anledning til å knytte andre voksenkontakter, og barn vil instinktivt beskytte sine foreldre. Våre funn er konsistent med annen forskning; å føle seg fattig har i liten grad utelukkende med penger å gjøre, og hvordan foreldrene håndterer denne situasjonen er det som i størst grad påvirker barna. Problemet oppstår når ytre omstendigheter kombineres med uheldig familieinteraksjon, og spesielle kjennetegn ved barna, og forsterker uheldige utviklingsprosesser i stedet for å forhindre dem (Ibid: 219).

10.3 Kontakt med offentlige myndigheter

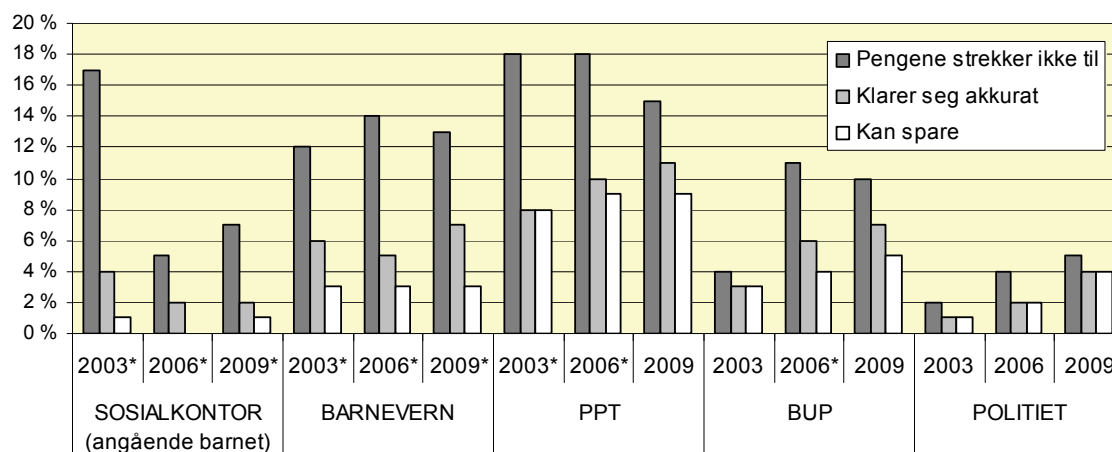
Foreldrene i undersøkelsen Barns levekår er spurt om de i løpet av det siste skoleåret har vært i kontakt med enkelte offentlige instanser angående barnet. Noen av disse kan gi bistand når det gjelder forholdet mellom foreldre og barn, barnas adferd og psyke, og andre kan gi økonomisk stønad.

I en studie av norske registerdata har Kristofersen og Clausen (2008) funnet at det er en sterk sammenheng mellom mottak av sosialhjelp og barnevernstiltak. Barna som har hatt tiltak fra barnevernet kommer dårligere ut på viktige levekårsindikatorer enn barn fra sammenlikningsutvalget. De har ofte, som unge voksne, lavere inntekt, har et lavere utdanningsnivå, er oftere arbeidsledige, har større helseproblemer og de mottar oftere sosialhjelp. Videre har 55 prosent av barna som har hatt ulike barnevernstiltak mødre som mottar sosialhjelp, mot 8 prosent i kontrollutvalget.

I *Barns levekår*-undersøkelsen er det større grad av kontakt med barnevernet og sosialkontoret angående barnet blant familiene som er subjektivt fattige enn i familiene som klarer seg akkurat eller som kan spare. Kontakten med sosialkontoret er nok i hovedsak grunnet foreldrenes klientrolle hos dette kontoret. Kontakten avtar med årene. Dette kan på den ene siden skyldes frafallet i undersøkelsen, at familiene med færrest ressurser faller fra. En like plausibel forklaring er imidlertid at sosialtjenesten i liten grad gir midler direkte til barn under 18 år. Det kan styrkes ved at over halvparten av

familiene med barn i barnevernstiltak som mottok sosialhjelp, også mottok økonomisk stønad til barnet fra barnevernet i studien til Kristofersen og Clausen (Ibid). Noe av kritikken som retter seg mot sosialtjenesten er nettopp at de i ikke stor nok grad tar hensyn til barnets behov i en familie med knapp økonomi (Thorød 2006: 35). For de familiene som er i kontakt med barnevernet kan disse behovene i større grad ivaretas der. I noen tilfeller kan også sosialtjenesten henvise familiene til barnevernet for å søke om utgifter relatert til barna, som for eksempel utstyr, skoleturer, medlemskontingenter med mer. Foreldrene kan vegre seg for å kontakte barnevernet, noe som kan føre til at barna blir tapere.

Figur 10.3 Andel innen kategoriene subjektiv fattigdom som har svart ja på om de har hatt kontakt med aktuell instans

N= 1624 i 2003, 1055 i 2006 og 1075 i 2009.

* p < 0,02 for de bivariate sammenhengene

Den utstrakte kontakten med barnevernet kan være et tegn på at det i større grad er forhold innad i familiene som ikke fungerer blant de subjektivt fattige familiene. Enten på det økonomiske eller på det mellommenneskelige plan. Dette kan være forhold både ved barnet og foreldrene, eller et samspill. Det er en mulighet for at denne kontakten er et resultat av de mindre tette båndene mellom barn og foreldre vi så i forrige avsnitt. Barnevernet finner mange av sine klienter blant foreldre med en intellektuell funksjonshemming (Karlsen 2001 referert i Gundersen og Young 2008). Det vil si at foreldrenes egen oppvekst påvirker hvordan de selv oppdrar sine barn. De kan selv mangle tilstrekkelige forutsetninger for å utføre foreldrerollen og trenger veiledning, eller at deres psykiske helse og/eller rusrelaterte problemer

påvirker barna. Det kan også være at barnet trenger ekstra oppfølging som foreldrene ikke kan gi. Andelen som er i kontakt med barnevernet er relativt konstant. Dette kan tyde på at det er tyngre problemer i familiene som trenger oppfølging over tid.

Barna fra de subjektivt fattige familiene har også større kontakt med både PPT (Pedagogisk-Psykologisk Tjeneste) og BUP (Barne- og Ungdomspsykiatrisk Poliklinikk) enn barna fra familiene som klarer seg og som kan spare. Dette tyder på at disse barna i større grad enn andre barn har problemer relatert til psykisk helse, oppførsel og interaksjon med andre barn. Det er her ikke mulig å fastslå årsaken til dette, men det er nærliggende å anta at opphopningen av ulike fattigdomstyper i disse familiene, via foreldrenes håndtering av dette, gir seg utslag i barnas helse og oppførsel. Det kan imidlertid også være at foreldrene overfører sine egne psykiske problemer til barna. Engstelige foreldre får oftere engstelige barn, og voldelige foreldre får oftere voldelige barn (Saur m.fl 2011).

Overrepresentasjonen blant de subjektivt fattige familiene synes for øvrig å være sterkere for barnevern enn for BUP og PPT. Barnevernet kan litt forenklet sies å være et av samfunnets kontrollapparat, mens BUP og PPT i større grad har støttefunksjoner. Barnevernet har myndighet til å gå inn i en sak på eget initiativ, mens de to andre tjenestene i større grad fordrer et samarbeid med foreldrene. Barnevernet kan også henvise til BUP og PPT, mens det antakeligvis er sjeldnere at henvisningene går andre veien. Tjenestenes karakter kan også være slik at ressurssterke foreldre i større grad vil ta kontakt med BUP eller PPT direkte.

Manglende sosial kapital i familien kan føre til manglende sanksjonering av uønsket oppførsel. I mindre og lukkede nettverk som familien, nabolaget og lokalsamfunnet, vil deltakerne kunne ha gjensidige bånd til hverandre. Foreldrene kan delta i barnas liv, og kjenne barnas venners foreldre. Denne kontakten og utvekslingen av informasjon i foreldrenettverket kan føre til at flere foreldre gjør det samme og setter likere regler, noe som igjen fører til at uønsket adferd lettere kan bli sanksjonert (Coleman 1988). Dersom foreldrene verken har tette bånd til andre foreldre eller til sitt eget barn er det større sjanse for at barnet vil prøve ut egne veier. Både sosial kapital i familien og sosial kapital i lokalsamfunnet spiller derfor en rolle når

det gjelder å skape human kapital i den oppvoksende generasjonen (Ibid: 109). Det er den samme kapitalen i form av normer og tillit, som setter deltakerne i stand til å effektivt handle sammen for å forfølge felles mål (Putnam 1995: 664–665).

Barna i de subjektivt fattige familiene har ikke utstrakt kontakt med politiet, og de har ikke noen signifikant større kontakt enn barna i de andre gruppene. Det ser med andre ord ikke ut til at barn i subjektivt fattige familier er ungdomskriminelle i større grad enn andre barn. Det er dermed ingenting som tyder på at å vokse opp i fattigdom fører til kriminalitet.

Barna kan, ved å ha økt kontakt med hjelpeapparatet, også i større grad vokse inn i klientrollen. Det er stadige oppslag i media om manglende kapasitet i barnevern og BUP. Det kan derfor tenkes at barna lærer opp i å vektlegge sine problemer og mangler for å få hjelp, det motsatte av hva man trenger for å klare seg i samfunnet for øvrig. Disse barna kan derfor stille med dobbelt handikap; i tillegg til å vokse opp i familier med ulike fattigdomsproblemer kan de også selv kunne bli sosialisert inn i klientrollen. To tredjedeler av tidligere barneverns klienter som kommer fra familier der foreldrene mottok sosialhjelp, mottar selv sosialhjelp som voksne (Kristofersen og Clausen 2008). På den andre siden kan de ved kontakten med hjelpeapparatet få den oppfølgingen de trenger. De kan få kunnskap om hvordan de kan håndtere egne problemer, og de kan møte personer de kan bygge relasjoner med, og som kan styrke deres forutsetninger videre i livet.

11 Avslutning

I dette notatet har subjektiv fattigdom, inntekt og direkte fattigdomsmål blitt problematisert. Deretter hvordan familiens situasjon kan ha innvirkning på barna.

Teorien om adaptive preferanser er en mulig forklaring på hvorfor noen ikke føler seg fattige tross vedvarende lav inntekt. Dette forklarer dog ikke hvorfor enkelte med normal inntekt likevel er subjektivt fattige. Muligens er forklaringen så enkel at de har en mer velstående gruppe de sammenlikner seg med, eller at de i større grad synes at gresset er grønnere på den andre siden. Inntekt er i tillegg et komplekst og sammensatt mål å benytte, og kan gi et meget feilaktig bilde av familiens totale økonomiske situasjon.

Generelt sett gir høy inntekt mindre subjektiv fattigdom. Likevel er det kun en femtedel av de med inntekt under fattigdomsgrensen som føler seg fattige, og 6–9 prosent blant de med tilnærmet medianinntekten. Det er med andre ord ikke noe lineært forhold mellom inntekt på de tre undersøkelsestidspunktene og samtidig rapportering av subjektiv fattigdom. Inntekt over tid og ulik inntektsmobilitet er også undersøkt uten å kunne bidra til å forklare mye av differansen. Kanskje er forholdet mellom inntekt og subjektiv fattigdom slik at det ikke handler så mye om hvordan man har det inntektsmessig, men mer om hvordan man tar det? Evne til å bruke pengene hensiktsmessig og å investere klokt kan være en vel så viktig faktor som selve inntekten når man skal forklare hvem som føler seg fattig.

På den andre siden kan det være bakenforliggende faktorer som kan forklare både lav inntekt og subjektiv fattigdom. Lav utdanning i kombinasjon med et lite nettverk kan være en medvirkende årsak til lav inntekt, og kan oppleves som en begrensende faktor for å kunne bedre egen situasjon. Å ha et nettverk som kan fungere som døråpnere inn i arbeidsmarkedet, kan veie opp for manglende formalkunnskap. Å ikke komme inn på arbeidsmarkedet, eller ikke ha mulighetene en ønsker til for eksempel å bytte jobb, kan være frustrerende og oppleves begrensende. På denne måten kan det

være at manglende muligheter og manglende valgfrihet er bakenforliggende årsaker til fattigdomsfølelsen.

Boligfattigdom og det å motta sosialhjelp er faktorene som i størst grad øker sjansen for at man føler seg fattig. I dette notatet er det argumentert for at begge disse målene er uttrykk for bakenforliggende årsaker. En blanding av manglende sosial- og økonomisk kapital fører til at man stiller lenger bak i boligkøen. Begrensninger på boligmarkedet gjør at man må ta til takke med boliger av dårligere kvalitet, og gjerne i mindre fordelaktige nabolag. Dette kan være spesielt utfordrende for barnefamilier som ønsker at barna skal vokse opp i et trygt nabolag. Manglende valgmuligheter kan også føre til en avmaktsfølelse. Å betale dyrt for en dårlig bolig gir mindre økonomisk handlingsrom og kan begrense mulighetene til å betjene andre utgifter. Boligen kan fungere som en presentasjon av hvordan familien har det økonomisk. Det er rimelig å anta at man vil forbedre bosituasjonen sin dersom man har råd til det. Å bo et sted der man ikke ønsker å invitere venner og familie på besøk kan føre til ytterligere sosial marginalisering.

Mottak av sosialhjelp fordrer at man har definert seg som hjelpe-trengende ettersom man har gått til det skrittet å søke om stønaden. Både boligfattigdom og mottak av sosialhjelp kan derfor være uttrykk for manglende økonomisk, men også sosial kapital. Ved å ikke ha penger til å delta på arenaer der man knytter bånd, kan man mangle nettverk som kan åpne dører inn på både arbeids- og boligmarkedet. Sykdom og rus kan også være til hinder for et stabilt arbeidsforhold. Manglende støtte, kunnskap og veiledning kan føre til at problemene ikke blir tatt tak i slik at man kan få tilpasset behandling og/eller at man kan avklares for en varig uførepensjon. På denne måten kan manglende sosial kapital igjen føre til mindre økonomisk kapital. Å motta sosialhjelp kan også føre til en negativ spiral der klientrollen gir fokus på manglende evne til å klare seg selv.

Undersøkelsen viser at det er grunn til å tro at et flertall av husholdningene med lav inntekt har som en mer eller mindre bevisst mestringsstrategi å tilpasse ønskene sine til inntekten; adaptasjon av preferanser. Man føler seg i mindre grad fattig om man er fornøyd med det man har, fremfor å være frustrert over det man ikke kan få. Dette er imidlertid ikke lenger tilfellet når vi ser på opphopning av fattigdomsindikatorer. De subjektivt

fattige familiene er i mye større grad fattige langs flere dimensjoner enn familiene som klarer seg akkurat eller kan spare. Det kan tyde på at det å være fattig både økonomisk, sosialt, boligmessig og å motta sosialhjelp, ikke lenger kan fortrenses. Fattigdommen er i mye større grad synlig for en selv og for omverdenen.

Ut- eller inngang i arbeidslivet har relativt høy samvariasjon med å henholdsvis føle seg eller ikke lenger føle seg fattig. Det samme har endringer i antall forsørgere i husholdningen. Å føle seg fattig er med andre ord noe som endrer seg. Å få arbeid og å bli eller være to forsørgere, gir potensielt bedre økonomi, men også et håp om bedre tider. Mangel på trygghet og forutsigbarhet er en viktig del av det å føle seg fattig. Disse mer diffuse variablene er ikke direkte målt i denne undersøkelsen, men den til dels manglende direkte effekten fra økonomisk fattigdom på subjektiv fattigdom, og viktigheten av bolig, sosialhjelp, deltakelse i arbeidslivet og det å være to forsørgere kan underbygge påstanden. Å gå fra sosialhjelp til arbeid eller en varig(ere) trygdeytelse er derfor viktig, det samme er det å ha en god bolig.

Barna som vokser opp i de subjektivt fattige familiene har større sjanse for å oppfatte familieøkonomien som dårlig. Sannsynligvis er det også her opphopningen av dårlige levekår som gjør barna oppmerksomme på manglene. Disse barna har mer kontakt med offentlige instanser som Barnevern, PPT og BUP enn andre barn. Videre har barna som opplever økonomien som dårlig, en noe mindre tilbøyelighet til å ha et like godt forhold til sine foreldre som de andre barna. Alt i alt kan det derfor se ut til at barna som vokser opp i familier der foreldrene føler seg fattige har dårligere forutsetninger enn andre barn, og kan være i faresonen for å videreføre foreldrenes fattigdom.

Disse funnene er viktige av to årsaker. For det første er det interessant at økonomi har en så vidt liten direkte påvirkning på subjektiv fattigdom, kontrollert for andre variabler. Dersom det er tilfellet at bolig og sosialhjelp i størst grad bidrar til at man føler seg fattig, og forutsigbarhet og trygghet er det viktigste for ikke å føle seg fattig, vil det viktigste arbeidet til velferdsstaten være å sikre alle egnede boliger. I tillegg til å bidra til at flest mulig får arbeid eller avklares mot universelle ytelser som for eksempel uførepensjon, eller sørge for at de midlertidige ytelsene oppfattes som forutsigbare. Usikkerhet når det gjelder inntekt er også en av de største kildene til kritikk av både

sosialkontor og NAV generelt. Muligens kan en annen løsning være å gå gjennom måten lov om sosiale tjenester håndheves på sosialkontorene, slik at det som i dag kalles sosialfaglig skjønn ikke oppfattes som tildels arbitrært av brukerne av tjenestene. Selvfølgelig vil nivået på velferdsytelsene være viktig, men denne undersøkelsen viser at å øke ytelsesnivået ikke er en universal-løsning. Forutsigbarhet og valgfrihet kan være like viktig, om ikke viktigere.

Den andre årsaken til at disse funnene er viktige, er påvirkningen på barna. Foreldrene forsøker å beskytte barna mot økonomisk knapphet, men det de ikke kan beskytte barna mot er hvordan de selv opplever denne situasjonen. Det er en psykisk belastning å leve med knapp økonomi over tid. Dette kan komme på toppen av en allerede utsatt helsemessig situasjon. Dersom det å føle seg fattig i tillegg gir svake sosiale relasjoner, svekker det barnas oppvekstvilkår ytterligere. Foreldrenes helse kan begrense deres rolle som støtdempere overfor en knapp økonomisk situasjon. Barna i disse familiene kan i større grad enn andre barn lære at de ikke selv kan kontrollere fremtiden. De kan også i større grad sosialiseres inn i «systemet» og stå lenger fra å klare seg selv. Ved å ikke kunne delta på ting vennene deltar på, vil de også kunne skyves ut på siden av vennegjengen. Dette vil bli ennå en arena der de er annerledes. Barna fra de subjektivt fattige familiene er de som er i en mest sårbar posisjon i forhold til selv å bli fattige som voksne.

Konklusjonen er at familiens økonomi spiller en rolle når det gjelder foreldrenes fattigdomsfølelse. Likevel, det å føle seg fattig har i mindre grad med penger å gjøre enn man skulle tro. Sosial kapital, forutsigbarhet og valgfrihet er viktige faktorer som påvirker i hvilken grad man føler seg fattig. Det undersøkelsen viser er at hvordan foreldrene mentalt forvalter denne situasjonen er det som i størst grad påvirker barna. Foreldrene som ikke får pengene til å strekke til er i en situasjon som hindrer dem i å effektivt beskytte barna fra å oppleve en oppvekst i fattigdom.

Litteratur

- Abramson, L. Y., M. E. P. Seligman, og J. D. Teasdale. (1978). Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation. *Journal of Abnormal Psychology* 87 (1), 49–74.
- Adelman, L., S. Middleton, og K. Ashworth. (1999). *Intra-household distribution og poverty and social exclusion: Evidence from the 1999 PSE survey of Britain*. Paper presentert på 1999 PSE Survey Working Paper 23.
<http://www.bris.ac.uk/poverty/pse/99PSE-WP23.pdf>
- Andersen, A. S. (2007). *Lavinntektshusholdningers forbruk*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Backe-Hansen, E. (2004) *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår: kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnfattigdom*. Oslo: NOVA rapport 12/04.
- Bojer, H. (2003). Fattiglig melding om fattigdom. *Økonomisk forum*, 2/03, 1–3.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I J. Richardson (Red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport: Greenwood press.
- Bradshaw, J., og N. Finch. (2001). *Core Poverty*. Centre for the Analysis of Social Exclusion LSE, London.
http://www.bris.ac.uk/poverty/pse/conf_pap/lse01_jrb.pdf
- Bradshaw, J., og N. Finch. (2003). Overlaps in dimensions of poverty. *Journal of Social Policy*, 32 (4), 513–525.
- Bradshaw, J., og D. Richardson. (2008). Does Child Income Poverty Measure Child Well-Being Internationally? *Social Policy and Society*, 7 (4), 521–536.
- Bråthen, M., A. B. Djuve, T. Dølvik, K. Hagen, G. Hernes, og R. A. Nielsen. (2007) *Levekår på vandring: velstand og marginalisering i Oslo*. Oslo: Fafo rapport 2007:05.
- Burchardt, T. (2003). *Identifying adaptive preferences using panel data: subjective and objective income trajectories*. Paper presentert på 3rd Conference on the Capability Approach, Pavia, Italy, 7–9 September 2003.
http://www.iberamericana.edu.mx/humanismocristiano/seminario_capability/pdf/4.pdf
- Bø, I., og P. M. Schiefloe. (2007). *Sosiale landskap og sosial kapital: innføring i nettverkstenkning*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human-Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Crosby, F. (1976). A Model of Egoistical Relative Deprivation. *Psychological review*, 83 (2), 85–113.
- Dahl, E., og Lødemel. (2003). Tiltaksplan mot fattigdom: en vurdering *Tidsskrift for velferdsforskning*, 6 (2), 125–130.
- Dearing, E. (2008). Psychological costs of growing up poor. *Annals of the New York academy of Sciences*, 1136 Reducing the Impact of Poverty on Health and Human Development: Scientific Approaches, 324–332.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *The American psychologist*, 55 (1), 34–43.
- Duncan, S., og M. Strell. (2004). Combining lone motherhood and paid work: the rationality mistake and Norwegian social policy. *Journal of European Social Policy*, 14 (1), 41–54.
- Dyb, E., H. Renå, og C. Lied. (2011) *Boligsosialt utviklingsprogram i Groruddalen: foranalyse*. Oslo: NIBR rapport 2011:22.
- Elstad, J. I. (2010). Helse blant barn og unge i lavinntektsfamilier. I M. Sandbæk og A. W. Pedersen (Red.), *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier: en panelstudie 2000–2009*. Oslo: NOVA rapport 10/10.
- Elstad, J. I., og E. Ugreninov. (2010). Design, data og variabler. I M. Sandbæk og A. W. Pedersen (Red.), *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier: en panelstudie 2000–2009*. Oslo: NOVA rapport 10/10.
- Elster, J. (1983). *Sour grapes: studies in the subversion of rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epland, J., og M. I. Kirkeberg. (2009). Barn i lavinntektsfamilier – omfang og utvikling. I T. Fløtten (Red.), *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Fløtten, T. (2003). Hvordan har de fattige det? *Samfunnsspeilet*, 6/2003, 2–8.
- Fløtten, T., E. Dahl, og A. Grønningsæter. (2001). *Den norske fattigdommen: hvordan arter den seg, hvor lenge varer den og hva kan vi gjøre med den?* Oslo: Fafo notat 2001:16.
- Fløtten, T., R. A. Nielsen, A. S. Grødem, I. L. S. Hansen, og A. B. Grønningsæter. (2011). *Kunnskap om fattigdom i Norge: en oppsummering*. Oslo: Fafo rapport 2011:21.
- Fløtten, T., og A. W. Pedersen. (2009). Når kan barn kalles fattige? En opinionsbasert tilnærming. I T. Fløtten (Red.), *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal akademisk.

- Fusco, A. (2006). *On the Overlap of Multidimensional and Income Poverty*. Paper presentert på Conference of the European Panel Users Network (EPUNet), Barcelona, May 8–9 2006. <http://epunet.essex.ac.uk/Conf2006/papers/Fusco-paper.pdf>
- Grødem, A. S. (2008a). Familieliv og sosiale nettverk. I M. Sandbæk (Red.), *Barns levekår: Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA Rapport 07/08.
- Grødem, A. S. (2008b). Materielle levekår: utvikling og fordeling. I M. Sandbæk (Red.), *Barns levekår: familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA rapport 7/08.
- Grødem, A. S. (2008c). Metode, design og frafall. I M. Sandbæk (Red.), *Barns levekår: familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA rapport 7/08.
- Grødem, A. S., og M. Sandbæk. (2009). Ikke ferie for alle, *Kronikk, VG, 12.07.09*.
- Gundersen, A., og E. Young. (2008). *Presentasjon av et Fou-prosjekt: Kommunale barnevernsarbeideres erfaring med mødre som har intellektuell funksjonshemming og deres barn*. Paper presentert på Nordisk FORSA-Konferanse, Århus 21–23 august 2008. <http://teora.hit.no/dspace/bitstream/2282/767/1/gundersenyoung.pdf>
- Halleröd, B. (2006). Sour grapes: Relative deprivation, adaptive preferences and the measurement of poverty. *Journal of Social Policy, 35*, 371–390.
- Halleröd, B., D. Larsson, D. Gordon, og V. M. Ritakallio. (2006). Relative deprivation: a comparative analysis of Britain, Finland and Sweden. *Journal of European Social Policy, 16* (4), 328–345.
- Hjelmtveit, V. (2004) *Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp: en sammendragsrapport*. Oslo: Høyskolen i Oslo rapport nr 43–04.
- Hvinden, B. (2002). Fattigdom og tiltak mot fattigdom i Norge, fra http://www.regjeringen.no/nn/dep/ad/dok/rapporter_planer/rapporter/2002/fattigdom-og-tiltak-mot-fattigdom-i-norg.html?id=105713
- Hvinden, B. (2005). *Sosial kapital: klargjøring av ulike perspektiver på sosial kapital, kunnskapsstatus, funn og forskningsbehov, forslag til en videre satsing på forskning om sosial kapital i Norge*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Krishna, A. (2010). Who Became Poor, Who Escaped Poverty, and Why? Developing and Using a Retrospective Methodology in Five Countries. *Journal of Policy analysis and management 9*(2), 351–372.
- Kristofersen, L. B., og S.-E. Clausen. (2008). *Barnevern og sosialhjelp*. Oslo: NOVA Notat 3/08.

- Langsether, Å. (2005) *Bolig med kommunens bistand: en studie av kommunal bistand til boligsøkende for å skaffe dem bolig i det private leiemarkedet*. Oslo: NOVA rapport 17/05.
- Layard, R. (2003). *Happiness: has social science a clue?*, Lionel Robbins Memorial Lectures 2002/3. <http://cep.lse.ac.uk/events/lectures/layard/RL030303.pdf>
- Lorentzen, T., og R. A. Nielsen. (2008) *Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp*. Oslo: Fafo-rapport 2008:14.
- Loury, G. C. (1989). Why Should We Care about Group Inequality. I S. Shulman og W. J. Darity (Red.), *The Question of Discrimination: Racial Inequality in the U.S. Labor Market*. Connecticut: Wesleyan University Press.
- Mack, J., og S. Lansley. (1985). *Poor Britain*. London: Allen & Unwin.
- Marthinsen, E. (2003). *Sosialt arbeid og symbolsk kapital i et senmoderne barnevern*. Trondheim: Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge.
- Medby, P., og Å. Langsether. (2006) *Det kommunale leiemarkedet: et bakgrunnsnotat for en empirisk undersøkelse av husleiefastsettelsen i kommunale utleieboliger*. Oslo: NOVA skriftserie 3/06.
- Moshuus, G. H., E. Backe-Hansen, I.-H. Kristiansen, og H. Suseg. (2010) *Verdighetsforvaltning i liv på grensen: en kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med vedvarende lavinntekt*. Oslo: NOVA rapport 16/10.
- Neff, D. (2009). *The Satisfied Poor: Evidence from South India*. Working paper. <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-7109.pdf>
- Nielsen, R. A. (2011). *Langsiktige konsekvenser av å vokse opp i leiebolig*. Oslo: Fafo notat 2011:20.
- Nolan, B., og C. T. Whelan. (2009). *Using Non-monetary deprivation indicators to analyse poverty and social exclusion in rich countries: Lessons from Europe?* Paper presentert på Joint OECD/University of Maryland International conference, Paris, March 2009. <http://www.ucd.ie/t4cms/wp11%2009%20noaln%20whelan.pdf>
- Næss, Ø., M. Rognerud, og B. H. Strand. (2007) *Sosial ulikhet i helse: En fakta-rapport*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt rapport 2007:1.
- Perry, B. (2002). The Mismatch Between Income Measures And Direct Outcome Measures Of Poverty. *Social Policy Journal Of New Zealand Te Puna Whakaaro* (19), 101–127.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, Tuning out – the Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 28 (4), 664–683.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone: the collapse and revival of american community*. New York: Simon & Schuster.

- Redmond, G. (2008). *Children's Perspectives on Economic Adversity: A Review of the Literature*. Florence: UNICEF.
- Ringen, S. (1988). Direct and Indirect Measures of Poverty. *Journal of Social Policy*, 17 (3), 351–365.
- Rysst, M. (2005). Det koster å være kul. Om tweenagers opplevelse av tilhørighet i en flerkulturell setting i Oslo. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 5 (2), 5–26.
- Sandbæk, M. (2004). *Barns levekår: hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04.
- Sandbæk, M. (2007). Children's rights to a decent standard of living. I H. Wintersberger, L. Alanen, T. Olk og J. Qvortrup (Red.), *Childhood, generational order and the welfare state: exploring children's social and economic welfare* (Vol. 1 of COST A19: Childrens Welfare). Odense: University Press of Southern Denmark.
- Sandbæk, M. (2008) *Barns levekår: familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA rapport 7/08.
- Sandbæk, M. (2009). Family Income and Children's Perception of Parental Support and Monitoring. *Social Policy & Society*, 8 (4), 515–526.
- Sandbæk, M., og A. S. Grødem. (2009). Barnefattigdom i et rettighetsperspektiv. I T. Fløtten (Red.), *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Sandbæk, M., og A. W. Pedersen. (2010). *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier: en panelstudie 2000–2009*. Oslo: NOVA rapport 10/10.
- Saur, R., A. E. Hustad, og T. Heir. (2011). *Voldsforebygging i Norge. Aktiviteter og tiltak mot vold i nære relasjoner*. Oslo: NKVTS rapport 3/11.
- Skevik, A. (2004). Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak? I M. Sandbæk (Red.), *Barns levekår: hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA rapport 11/04.
- Skevik, A. (2004). Lavinntektsfamiliens familieliv og sosiale nettverk. I M. Sandbæk (Red.), *Barns levekår: Hva betyr familiens inntekt*. Oslo: NOVA Rapport 11/04.
- Sletten, M. A., T. Fløtten, og A. Bakken. (2004). Vennskapets pris – fattigdom og sosial isolasjon i ungdomstida. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 4 (2), 55–76.
- Stefansen, K., og A. Skevik. (2006). Barnefamilier i kommunale boliger. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 26 (3), 241–252.
- Søholt, S., og K. C. Astrup. (2009) *Etniske minoriteter og forskjellsbehandling i leiemarkedet*. Oslo: NIBR rapport 2009:2.

- Thorød, A. B. (2006) *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. Oslo: NOVA rapport 2/06.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. Los Angeles: University of California Press.
- Turner, L. M., og K. Stefansen. (2012) *Boforhold blant barnefamilier med lav inntekt*. Oslo: NOVA notat 1/12.
- Ugreninov, E. (2010). Materiell levestandard. I M. Sandbæk og A. W. Pedersen (Red.), *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier: En panelstudie 2000–2009*. Oslo: NOVA rapport 10/10.
- Underlid, K. (2005). *Fattigdommens psykologi: oppleving av fattigdom i det moderne Noreg*. Oslo: Samlaget.
- Van der Wel, K., E. Dahl, B. Løyland, S. O. Naper, og M. Slagsvold. (2006) *Funksjonsevne blant langtidsmottakere av sosialhjelp*. Oslo: Høgskolen i Oslo 2006 nr 29.
- www.lovdatab.no. *Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen*, fra <http://www.lovdatab.no/all/hl-20091218-131.html#15>
- www.nav.no. Økonomisk stønad (sosialhjelp), fra [http://www.nav.no/sosiale+tjenester/%C3%98konomisk+st%C3%B8nad+\(sosialhjelp\)](http://www.nav.no/sosiale+tjenester/%C3%98konomisk+st%C3%B8nad+(sosialhjelp))
- www.nrk.no. (2007). Fattige sliter med å leie bolig, *NRK Østlandssendingen*, 17.10.2007. Tilgjengelig på <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostlandssendingen/1.3761810>
- www.vg.no. (20.11.10). Den norske slummen, *VG nett*. Tilgjengelig på <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=10019305>